

David Slater

GLOBÁLIS IDŐK POSZTKOLONIÁLIS KÉRDÉSEI¹

¹ Eredeti tanulmány: Slater, David (1998): Post-colonial questions for global times. In: *Review of International Political Economy*, Vol. 5., No. 4.: 647-678.

Mivel a globalizációval kapcsolatos viták több elemzési területet fognak át, a globális, a lokális és a transznacionális értelmezésének módjai egyre vitatottabbakká válnak. Nem csak az vált kérdésessé, hogy milyen módon közelítjük meg elméletileg a globális politikával és a kulturális változással kapcsolatos kérdéseket, hanem az is, hogy kik a tudás alanyai ezekben az elméleti megközelítésekben, és hogyan befolyásolják a tudás ezen alanyainak vagy ágenseinek eszméit, fogalmait vagy tematikus prioritásait a különböző történelmi és geopolitikai összefüggések. A tanulmány szerint több, Nyugaton létrejött globalizációelméletet újra kell gondolni a posztkoloniális kritikai perspektívák fényében. Ez nem csupán a nyugati hatalmi projektek múltjának és jelenének erőteljesebb hangsúlyozását kívánja meg, hanem a Nyugaton kívüli kritikai globalizációkutatás kitartható figyelembevételét is. A tanulmány a globális és a posztkoloniális közötti kapcsolat felrajzolásával különböző utakat kíván nyitni a politikáról és kultúráról való kortárs gondolkodás előtt.

BEVEZETŐ

A globalizáció irodalmának folyamatos bővülésével egyre nagyobb figyelem összpontosul a „globális” szóhoz tapadó jelentések változatosságára. A „globális” felvetődhet olyan áramlások létrejötte kapcsán, ahol a pénz, a képzetek, az információ, a migránsok, a drogok és az új technológiák felgyorsult mozgását úgy tekintik, mint ami radikálisan átszeli a nemzetállam területi határait. Vagy máshonnan közelítve, a globális transznacionális vállalatok stratégiájával hozható kapcsolatba, vagy akár olyan képzetként alkotható meg, melynek célja javak eladása, esetleg fontos szimbolikus referenciapontként vethető be egy, a környezet lebomlásával kapcsolatos kérdéseket érintő politikai mozgósító programban. Ezek a különböző jelentések egyidejűleg vannak jelen azokkal az újraéledt kísérletekkel, amelyek a globális sajátosságait próbálják meg meghatározni, például azzal, hogy a globalizációt azon „terület feletti” vagy „határon átlépő” viszonyok terminusaiban kezdték definiálni, amelyeken keresztül a világ „a humánföldrajz alapvető átalakulását” megtapasztalja (Scholte 1997: 432).² Ehhez hasonlóan, Goldblatt és társainál (uo.: 271) a globalizáció az emberi szervezetek és interakciók térbeli formájának és kiterjedésének transzkontinentális szintre való eltolódását fejezi ki. A globalizáció különböző formáit földrajzi kiterjedésük, a globális interakciók – így az infrastruktúra (a közlekedés, a jogi keretek és a telekommunikáció) – intenzitása, ezen interakciók intézményesülése, illetve mindezeknek a nemzeti és a lokális szereplők hatalmára gyakorolt különböző hatása szerint lehet

2 A globalizáció ezzel összefüggő értelmezésével kapcsolatban lásd Scholte korábbi cikkét (1996), amely a „kollektív identitások földrajzához” kapcsolja a kérdést.

csoportosítani. A térbeli szintek (globális, nemzeti, regionális, lokális, kommunális) között feszülő globális interdependencia és egymáshoz kötöttség ilyen értelmű fokozódása, amelyet a kapcsolatok, a kommunikációs csatornák, a hálózatok és körforgások térbeli sűrűségének folyamatos növekedése jellemez, a globalizáció számos elemzésének meghatározó vonásaként van jelen. Végül és döntően a globalizációval és a globális változással foglalkozó kutatásokat egyre inkább jellemzi a különböző értelmező és magyarázó diskurzusok ábrázolásmódja. A neoliberális, a marxista, a posztstrukturista, a feminista és a posztkoloniális elméleti meggyőződések csak egy részét alkotják azoknak, amelyek egyből az ember eszébe ötlenek, és természetesen ezen széles kategóriákon belül a konceptuális irányok és politikai pozíciók számos különböző árnyalatával találkozhatunk.³

Ezek a megjegyzések arra vezettek, hogy hangsúlyozzam: „a globális” elgondolásának és elméleti megragadásának módja önmagában is megkérdőjelezhető. Ez az a kontextus, amelyben King (1996: 1958) azt sugallja, hogy a globalizáció elméletei

„megérték a dekonstrukcióra, nem utolsósorban a feminista és a posztkoloniális perspektívából, illetve olyan tudósok nézőpontjából, akiknek országai kívül esnek azon a világon, ahonnan olyan elméletek származnak, melyek ezen országokat a modernizációs elméletek hagyományainak megfelelően csak a legújabb neokolonializmusoknak, illetve a »gazdasági növekedés szintjeinek« látják.”

Az itt kiemelt kérdések nem csak arról szólnak, hogy mit próbálunk meg elméletileg megragadni, hanem arról is, hogy ezt ki és milyen pozícióból teszi.

Ezek a kérdések a posztstrukturista, a posztmodern, és különösen a posztkoloniális perspektíván belül vetődtek fel, és a létező elméleti értelmezések *határait* mutatnak rá, amelyet én a tudás geopolitikájának neveznék. A következő fejtegetés során azt szeretném megmutatni, hogy hogyan fedhetők fel a globális változás jelenlegi elméleteinek határai és hiányosságai a „nem nyugati” kontextusokkal és a tudás „nem nyugati” cselekvési hatókörével (*agency*) történő összevetése során.⁴ Konkrétan tehát egy globális és

3 A globalizáció legújabb marxista irányultságú értelmezéseiről lásd például Amin (1997), Burbach és társai (1997) és Robinson (1996); a neoliberális álláspont megtalálható Ohmae-nál (1990) és Rothkopfnál (1997); a posztstrukturista meggyőződést többek között Appadurainál (1996) és García-Canclíninél (1996) lelhetjük fel, a globális feminista elméleti megragadására példa Marchand (1996) és Spike Peterson (1996); és a globális változás posztkoloniális értelmezéseivel találkozhatunk Bhabhánál (1994), Kapurnál (1997) és Saidnál (1993). Fontos hangsúlyozni, hogy az itt felsorolt hivatkozások csak egy lehetséges választékot jelentenek a már így is rendkívül kiterjedt irodalomból.

4 Spivak (1990: 8) a posztkoloniális témák egy tartományát általánosan kezelve vitatja meg ezt a kérdést egy mindent magában foglaló módon, hangsúlyozva azt a gondolatot, hogy a nem nyugati

posztkoloniális közötti találkozást próbálok létrehozni, és a globalizáció kérdéseinek újrágondolását elősegítendő, a posztkoloniális perspektíva néhány gondolatát alkalmazom. Ugyanezzel szeretném felülvizsgálni a posztkoloniálishoz tapadó jelentéseket, különösen azzal kapcsolatban, hogy azok alkalmazhatóak legyenek a Dél–Észak viszonyokban, vagyis egy olyan kategóriarendszerben, amely szintén megkérdőjelezhető.⁵ Így remélem, meg tudok alkotni egy összekapcsolódó kontúrokból álló zónát, mely terepet nyújthat a kutatók újabb irányzatainak és a párbeszédnek.⁶

A „GLOBÁLIS” PARADOXONJAI

A globális korával összefüggésbe hozott zavarodottság és bizonytalanság egy része számos – ezt az időszakot átható – belső feszültséggel és ellentmondással magyarázható. Így, míg a gazdaságok egyre közelebb kerülnek egymáshoz, a nemzetek és a szomszédságok eltávolodnak. A globális gazdasági integráció folyamatának további előrehaladtával egyre hangsúlyosabbá válnak a társadalmi és politikai dezintegráció trendjei. A spanyol társadalomtudós és újságíró Ramonet (1997) ezt a jelenséget a fúzió és a hasadás együttes dinamikájaként írja le, ahol az egyik oldalon a nemzetek feletti gazdasági és kereskedelmi integrációs folyamatok állnak, ahogyan azt az EU, a NAFTA (Kanada, az Egyesült Államok és Mexikó), a MERCOSUR-országok (Argentína, Brazília, Paraguay és Uruguay), az Arab Maghreb Unió (Algéria, Mauritánia, Marokkó, Líbia és Tunézia) példája is mutatja, a másik oldalon viszont a korábban létrehozott etnikailag sokszínű államokban új politikai hasadások keletkeznek az újjáéledő nacionalizmusok és az etnikai alapon történő meghatározás diskurzusai miatt. Eközben új kapcsolódási pontok és új elhatárolódások jelennek meg egymás mellett. Míg az egyik szinten a pénz és az üzenetek azonnali elektronikus mozgása a „határ nélküli világ” érzetét kelti, addig bizonyos területeken „erődített zárványokat” emelnek, hogy elhatárolják a magas jövedelmű tereket, biztonságba helyezve és leválasztva azokat a szegénység, a bűnözés és a disztópia társadalmi univerzumaitól (Caldeira 1996).

Hopenhayn (1997) egy specifikusan latin-amerikai kontextusban más, a globalizáció által kitermelt paradoxonokra is rámutat. Az „utazás” új formái jelennek meg – távoli

anyaggal való interakción keresztül kérdőjelezhetőek meg és rajzolhatóak újra az értelmezés domináns nyugati elméletei.

5 Elemzésemben később visszatérek az ilyen bináris kategorizációk problémájára; e téma fő kérdéseit rendkívül érdekesen közelíti meg Coronil (1996).

6 Darby és Paolini (1994) ehhez hasonló módon kíséreltek meg párbeszédet kialakítani a nemzetközi kapcsolatokkal és a posztkoloniállal foglalkozó szerzők között.

világokba szörfölés az interneten vagy befordulás a crack-kokain lesüllyedt és elszegényedett világába –, laza és könnyed kommunikáció a tehetős *barriókban*;⁷ bezárt és súlyos mámor a lejjebb elhelyezkedő *barriókban*. A neoliberális globalizáció nyomában érkező társadalmi kirekesztés, a városokban jelentkező feszültségek és a kollektivitás hanyatlása az elidegenedés és a szegénység fokozottabb formáit eredményezték. Ugyanakkor a jövedelmek növekvő koncentrációja együtt jelentkezik az új társadalmi mozgalmak csalfa mulandóságával. A társadalmi választóvonalak együtt jelentkezik az új társadalmi hálózatokkal, a standardizálódás (a dollarizáció, a „strukturális kiigazítás”, a privatizáció) együtt jelenik meg a társadalmi változatosság burjánzásával és az őshonos kultúrák lázadó meg erősítésével.

A feszültség egy másik megjelenési formájában az összekapcsolódottság eluralkodása és a képzetek, üzenetek villámgyors körforgása a világban ellentmondásba kerül a befelé fordulással, azzal, hogy a fontosabb nyugati médiavállalkozásoknál a külügyi tudósítások számának egyértelmű visszaesése tapasztalható. Az Egyesült Államokban például a televíziós hálózatoknál a külföldi tudósítások jelentősen lecsökkentek, az összes téma 35%-áról 25%-ra 1970 és 1995 között, és ezt még feltűnőbbé teszi, hogy míg a hetvenes években a hálózatok átlagosan a teljes híridő több mint 40%-át a külföldi híreknek szentelték, ez a részesedés 1995-re 13,5%-ra csökkent le (Moisy 1997). Ez párhuzamba állítható azzal a ténnyel, hogy az 1980-as évek végén az Egyesült Államokban játszott televíziós műsoroknak csak nagyjából 2%-át (kivéve a spanyol nyelvű és „multikulturális” műsorokat) sugározták külföldről (During 1997: 812). Továbbá nem árt megjegyezni, hogy a legnagyobb globális televíziós hálózat, a CNN International mindössze 35 külföldi tudósítóját őrizte meg 23 külföldi irodában, szemben a legfontosabb hírszolgáltatók által fenntartott 100 irodával és közel 500 tudósítóval (Moisy 1997).⁸ Így a „globálissá válás” együtt jelenhet meg egy olyan, az USA-ban bizonyosan megfigyelhető tendenciával, amelyet a befelé fordulás és a nemzetihez, a regionálishoz, a lokálishoz fordulás jellemez. Az introvertáltság irányába mutató trend szintén összefüggésbe hozható azzal az általános, hidegháború utáni felfogással, hogy „a Nyugat civilizált anyaföldjén” kívüli világ egyre súlyosabb veszé-

7 Spanyolul (város)negyedek jelent – *a szerk.*

8 Tegyük hozzá, hogy a hidegháború utáni korszakban a Chicago Council on Foreign Relations által négyévente végzett felmérés azt mutatja, hogy azon válaszadók aránya, akik az Egyesült Államok kormányának kiemelt prioritásaként értékelték „a külpolitikai problémákat”, az 1986-os majdnem 26%-os értékről 1994-re 11,5%-ra zuhant. Ezzel szemben, az amerikai dolgozók állásainak megtartását a külpolitika központi céljaként kezdték megjelölni a válaszadók. Lásd Moisy (1997: 83).

lyeket, kiszámíthatatlanságot, féktelenséget és hajthatatlanságot rejtő helyé vált, ahol a külföldi beavatkozás nem szolgálhat tartósan előnyös célokat.⁹

A befelé fordulás szellemisége összekapcsolható mások jogainak el nem ismerésével is, legyenek azok etnikai kisebbségek, különböző vallások, migráns közösségek vagy szegény lakónegyedek. Az Egyesült Államokban és Európában a határok védelmezésének és az erődök felállításának eszméi nehezen férnek össze az áruk szabad mozgásának, a nyílt gazdaságnak, a gazdasági protekcionizmus eltörlésének, a rugalmasságnak és a deregulációnak az ellenfogalmaival. Ezért, amíg egyfelől ünneplik a tőke szabad áramlása előtt megnyíló teret, addig akadályozzák a munkaerő szabad áramlását. Például a NAFTA transznacionális terén belül az Egyesült Államok – miközben a nyitott gazdaság fontosságát hangoztatja – egyre erőteljesebb korlátokat állít mexikói munkaerő beáramlásának útjába (Smith 1998).¹⁰ Jó néhány mexikói szemében „új berlini fal” létesült – az Egyesült Államok és Mexikó közötti kerítés megerősítésével, a létező fizikai határok megszilárdításával, a kiegészítő megfigyelő eszközök kiépítésével, és a határ egyesült államokbeli oldalán nagyságrendileg több határőr alkalmazásával. Ez együtt jár azzal az új joganyaggal, amelynek célja a mexikói és közép-amerikai munkaerő beáramlásának visszaszorítása.¹¹ Ezen felül valóban van abban valami ironikus, ahogy arra egy ettől nem túlságosan eltérő összefüggésben Radhakrishnan (1996: 178) emlékeztet, hogy míg az USA kereskedelem-politikai nyilatkozatai a nemzeti terek tőkeáramlás általi lebontását követelik, mégis megkérdőjelezi az amerikai munkahelyek feltételezett elvesztését a tengerentúli olcsó munkaerőnek köszönhetően.

9 Az amerikai külpolitikai intézmény *doyen*je, George F. Kennan nemrég a külföldi beavatkozásokkal szemben érvelt, és helyette John Quincy Adams szellemében azt javasolta, hogy a kisebb országokat a „példánk erejével” segítsük, azaz kerüljük el a más országok problémáit célzó közvetlen beavatkozásokat. Lehet, hogy Kennan nézetei nem egyetemesen elfogadottak, de megragadják a „magányos szuperhatalmon” belül kialakuló hangulatot. Lásd Kennan (1995).

10 Ugyanakkor itt is volt korlátozás a mexikói importon, ahogy azt a mexikói avokádó kaliforniai importjával kapcsolatban 1995-ben kirobbant konfliktus is tanúsítja, amikor az ellenzék arra az érvelésre támaszkodott, hogy az avokádó veszélyes kártevőket (köztük magzatszisziket) hozhat be az Egyesült Államokba (tudósít róla a *The News*, Mexikóváros, 1995 augusztus 20.: 1).

11 Itt az 1996-os Illegális Bevándorlási Reform és Bevándorlási Felelősségi Törvény-re (Illegal Immigrant Reform and Immigrant Responsibility Act) utalok, mely a következőkre tekintett: a legális bevándorlók hozzáféréseinek korlátozása a társadalombiztosítási ellátásokhoz és az élelmiszer-utalványokhoz, az új bevándorlók megfosztása a szociális támogatásoktól az országban töltött első öt évükben, és az illegális bevándorlók azonnali kitoloncolása. Ennek a kritikai elemzését lásd a *La Jornada*-ban, Mexikóváros, 1997. április 14., 29. o.

Az ilyen jellegű ellentmondások mögött egy mélyen gyökerező egyenlőtlenség lapul, amely az integráció és a dezintegráció, illetve a befogadás és a kizárás együttes megjelenéséhez kötődik. Ezt az egyenlőtlenséget hangsúlyozza ki Holm és Sørensen (1995), akik előremutatón azt sugallják, hogy a globalizáció folyamata (az ő megfogalmazásuk szerint az egyre intenzívebbé váló, határokat átszelő gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális viszonyok) intenzitásában és földrajzi kiterjedésében mind a nemzetközi, mind a belföldi szférákban egyenlőtlen. Jelen elemzés szempontjából még többet mond Mosquera (1994) „transzkulturális kurátorságról” szóló rövid, de meggyőző vitairata, melyben azt állítja, hogy annak ellenére, hogy a „globalizáció” szó olyan képzetet idéz fel, mintha a bolygónak minden pontja össze lenne kötve egy webszerű hálózatként, a kapcsolatok mégis a hatalom középpontjainak sugarában és hegemonikus mintája nyomán jönnek létre, és a periféria országai továbbra is összekapcsolatlanok maradnak, vagy csak a centrum ellenőrzése alatt, közvetve vannak összekötve. Mosqueránál a „tengelyi globalizációnak” és „a csend zónáinak” a struktúrái alkotják az alapját az egész bolygót megformáló gazdasági, politikai, kulturális hálózatnak. Bár a globalizáció kétségtelenül tökéletesítette a kommunikációt és elősegítette egy pluralisztikusabb tudatállapot létrejöttét, ám „létrehozta a multikulturális párbeszéd transzterritoriális világának illúzióját” (uo.: 133). E pozícióját illusztrálанд Mosquera felhívja az olvasó figyelmét a múzeumok, galériák, kiadók, gyűjtemények erősen központosított rendszerének létezésére, melyek eurocentrikus, vagy még inkább Manhattan-centrikus kritériumokra alapozva gyakorolnak legitimáló hatalmat. Ezek a központi útvonalak tartalmazzák azt a tökélet, amelyet saját partikuláris szempontjaik szerint fektetnek be az „univerzális értékek megteremtésébe”, és a nyugati centrumok nem csak pusztán elküldik művészetüket a perifériára, hanem vissza is hozzák onnan azt, amit a perifériák művészetéből kiválogatnak. Mosquera szerint „azok az országok, amelyek vendégül látják más kultúrák művészetét, egyben e bemutatók kurátorai is, tehát a világ gyakorlatilag szétválik kurátor és kurált kultúrákra” (uo.: 135).¹²

Mosquera „tengelyi globalizáció” és „a csend zónái” fogalmai az egyenlőtlenség egy másik dimenziójára is rámutatnak, amikor újra helyet teremtenek „a perifériának” a globális kultúráról és politikáról való kortárs gondolkodásban, így visszhangozva talán Hitchcock (1993: 11) kérdését: „...hogyan tudnak az elméletek és a teoretikusok ellenállni az »elkerülhetetlenségnek«, hogy a »globális gondolkodás« a nyugati hegemoniatörékvés következő fejezete?” Az egyik kulcskérdés itt az, hogy vajon a globális politika és kultúra kortárs nyugati elméleti megragadása vajon tényleg igazán globális?

12 Nem Mosquera az egyetlen, aki érvelésében hangsúlyozza a hatalom és az uralom kérdéseit a művészet és a kulturális termelés területén. Lásd még például Fisher (1995), Kapur (1997) és Yúdice (1996).

Némely esetben világos, hogy ha a hidegháború utáni korszakban felteszik a globális változás kérdését, akkor Észak–Dél megosztottság alakul ki. Nakarada (1994) például, egy zimbabwei workshopról beszámolva, melynek témája a „világrend” jövője volt, megjegyzi, hogy a résztvevők között megfigyelhető volt egy alapvető Észak–Dél különbség. Az északi résztvevők a sebességgel és a térbeli határok felszívódásával kapcsolatos jelenségeket hangsúlyozták, és míg néhányan közülük a hatalmi középpontok helytől elszakadására összpontosítottak, mások az abban rejlő pozitív potenciált emelték ki, történetesen azt, hogy az államközpontú rendszer, úgy tűnt, utat adott egy újfajta globális civilizációnak. Mindezzel ellentétben a déli résztvevők sokkal negatívabban mérték fel a helyzetet, és a Délre mint a rekolonizáció és a globális apartheid új tárgyára hivatkoztak. A workshop déli résztvevői számára „a »globális« szó pusztán az Észak érdekeire utalt”.¹³

Ez a fajta elkülönülés felveti azt a kérdést, hogy a globalizáció hatásainak tekintében is létezhet az Észak–Dél választóvonal, valamint, hogy létezhet Észak–Dél különbség már annak módjában is, ahogy ezt a különbséget felismerik és magyarázzák. Pontosán ezzel kapcsolatos az utolsó paradoxon, amit meg szeretnék említeni – vagyis azzal, hogy a tudományos világban, ahol a globalizációkutatás megszületett, nemritkán nyugati keretben határolják körül a témákat, az elméleteket és a területeket.¹⁴ Nem akarom azt sugallni, hogy az Észak–Dél viszony elemzése hiányzik az első világ írásaiból, hiszen számos új tanulmány is ennek az ellenkezőjéről tanúskodik (Dallmayr 1996; James 1997; Saurin 1996; Wilkins 1996). Ugyanakkor a posztkoloniális elméletnek mint a kritikai gondolatok fontos gyűjteményének a segítségével meg akarom kérdőjelezni azt a módot, ahogyan a Nyugat a globálist kezeli.

A POSZTKOLONIÁLIS FORDULAT ÚJRAGONDOLÁSA

A posztmodernhez hasonlóan a posztkolonialitásnak sincs általánosan elfogadott definíciója. A nyolcvanas évek végén Ashcroft és társai (1989: 2) jól ismert cikkükben, *Az irdalom visszavágban* (*The Empire Writes Back*) fogalmazták meg megközelítésüket, melyben posztkoloniálisnak tekintik mindazt a kultúrát, melyre hatással volt a gyarmatosítás

13 Ezzel a Nakarada-idézettel (Nakarada 1994) kapcsolatban lásd az *Alternatives* 1994-es 19(2) globális apartheiddel és világrenddel kapcsolatos különszámának szerkesztői bevezetőjét.

14 Egy korábbi írásomban (Slater 1995) e kérdés bizonyos vonatkozásait az 1995 elejéig megjelent irodalom tükrében tekintettem át. Egy ehhez kapcsolódó gondolatmenet: Santos (1995: 506–519).

folyamata annak kezdetétől napjainkig. Darby és Paolini (1994: 379) szűkebb meghatározása az értelmezés módjára koncentrál:

„...a posztkolonializmus a nyugati modernitás megkérdőjelezésén keresztül próbálja visszaszerezni morális és érzelmi magaslatát [...], legyen az harmadik világbeli értelmi-ségi vagy író a nyugati tudományos életben, vagy épp a bennszülött vagy az alárendelt hangja [...], melynek lendülete a perifériára mint a radikális és felforgató politikai álláspontok tárházára helyeződik.”

Újabb keletű munkájában Rattansi éleslátóan hangsúlyozza a posztkolonialitás interaktív jellegét: a posztkoloniális tanulmányok központi, meghatározó motívuma „a gyarmatosító és gyarmatosított, centrum és periféria, a »városlakó« és a »bennszülött« által játszott, egymást kölcsönösen konstruáló szerepek vizsgálata, melyek részben kialakítják az identitását mind a domináns félnek, mind a Nyugat birodalmi és gyarmatosító tevékenységébe bevont alárendeltnek” (Rattansi 1997: 481).

E három különböző nézőpontból érkező definícióból négy, egymással összefüggő elem emelhető ki.

1. Más „posztoktól”, például a posztmarxizmustól, posztstrukturalizmustól vagy posztmodernről eltérően a posztkolonialitás egyértelműen köthető egy, a gyarmatosítás folyamata által kijelölt korszakhoz. Vannak tehát egyértelmű történelmi határai, bár a gyarmatosítás kezdete és korszakolása éppúgy változó lehet, mint belső felépítése, nem utolsósorban Latin-Amerika történetét összevetve az afrikai és ázsiai területekével (Klor de Alva 1995).¹⁵

2. Egy másik megközelítés szerint a posztkolonialitás köthető a posztstrukturalizmushoz és a posztmodernhez, mivel egy olyan kritikai vizsgálódási mód, melyben a különbözőség, a cselekvés, a szubjektivitás és a hibriditás fogalmai destabilizálják a Nyugat modernitásdiskurzusát, és hangsúlyozzák a gyarmatosítás és a birodalmiság elválaszthatatlanságát a felvilágosodás értékeinek kivetítésétől és introjekciójától.

3. Ehhez hasonlóan, a posztkolonialitás előtérbe emelheti a gyarmatosító és a gyarmatosított, vagy a centrum és a periféria egymást kölcsönösen megalkotó szerepét – más szavakkal, ahelyett, hogy egyirányú erőviszonyokat feltételezne az elnyomó és az elnyomott, vagy a kizsákmányoló és a kizsákmányolt között, a posztkoloniális fordulat felismeri,

15 Nem szeretném túlhangsúlyozni ezt a különbséget, de a posztkolonialitással kapcsolatos általánosítások igen gyakran elfeledkeznek Latin-Amerika – Spanyolország és Portugália általi – korábbi gyarmatosításának következményeiről.

hogy ezek a dinamikus interakciók a kapcsolat mindkét résztvevőjére – bár eltérő módon, de – hatással vannak.

4. A posztkolonialitás nem csak az elemzés terepének elmozdítására vagy a centrum történelmének és geopolitikájának megkérdőjelezésére alkalmas, de a kritikai vizsgálódás egy módszereként olyan kérdések sorához vezet el, melyek a tudomány kinyilatkoztatásainak a terepét érintik: kik az elméleti tudás letéteményesei, hol találhatók, kinek a nevében nyilatkoznak meg, és hogyan alkotnak elméletet?¹⁶

A fenti pontokból világos, hogy a posztkoloniális elemzés egyik leglényegesebb eleme a birodalmi hatalom és az elmélet politikájának változó kapcsolatát érinti. Chakrabarty (1992) megfigyelése szerint például – amint az az egyetemek gyakorlatában látható – a történelem tudományos diskurzusának középpontjában „Európa” áll mint minden történelem szuverén elméleti tárgya, az „indiai”, „kínai” vagy „kenyai” történelmet is ideértve. Európa története olyan uralkodó narratíva lett, amelyhez minden más történelem viszonyul, és amellyel szemben azokat periférikusnak tekintjük. Ráadásul míg „a harmadik világ történészei kötelezőnek érzik, hogy európai történeti munkákra hivatkozzanak, az európai történettudósok semmiféle kölcsönösségre nem érznek késztetést” (uo.: 337). Chakrabarty „Európa provincializálása” mellett érvel, azaz egy olyan program mellett, melynek magában kell foglalnia a következő felismeréseket: (1) a globális történelem része, hogy Európa kisajátította magának a „modern” jelzőt, és az európai imperializmus szerves részét képezte e folyamatnak; (2) a harmadik világbeli nacionalizmusok mint modernizáló ideológiák egyenrangú felek voltak a globális modernitás kialakulásában. „Európát” tehát mint univerzalizáló erőt hatástalanítanunk kell, és „Indiát” is a vizsgálat tárgyává kell tenni: „...a cél az, hogy a modernitás történetébe beleírjuk az azt övező ambivalenciákat, ellentmondásokat, az erő alkalmazását és az ehhez kapcsolódó tragédiát és iróniát” (uo.: 352).

Azt azonban nem feltételezhetjük, hogy a posztkoloniális elmélet és a harmadik világbeli értelmiségiek viszonya problémamentes lenne. Először is, mint Radhakrishnan (1996: 155) rámutat, a „posztkolonialitás” fogalma ritkán kerül elő Dél-Ázsia és Afrika egykor gyarmatosított területei kapcsán.¹⁷ Egy afrikai politikatudós szavaival élve, a jelenlegi

16 Ezek a kérdések nem csupán a posztkolonializmussal kapcsolatban vetődnek fel. A különböző irányultságú feminista elméletek hasonló kérdéseket vetettek fel a társadalmi nem, a patriarchátus és a szexualitás, valamint a harmadik világbeli nők kapcsán; többek között Lazreg (1988) és Mohanty (1991) kritizálták a nyugati elmélet univerzalizálását, valamint a nyugati álláspontokat és gyakorlatokat előtérbe helyező intellektuális munkamegosztást.

17 Ez a gondolat Latin-Amerikára vonatkozik, ahol a „posztkoloniális” kifejezés sokkal ritkábban kerül elő, mint a „posztmodern”; egy közelmúltbeli kivétel a bolíviai antropológus Rivera cikke (1997).

nemzetközi színteret sokkal inkább „az alávetett népek újragyarmatosításaként” írhatjuk le (Tandon 1994), értve ezalatt a birodalmi Nyugat (gazdasági, politikai és katonai) uralmának a Dél alárendelt népei fölötti kiterjesztését. Ehhez hasonlóképpen, ugyancsak Afrikával kapcsolatban, Ould-Mey (1994) az állítja, hogy a globális igazgatás alatt álló nemzetközi intézmények létrehozása és megerősítése újfajta „multilaterális imperializmust” teremt. Ez az összefüggés nem kizárólagosan Afrikára vonatkozik, amint azt González-Casanova (1995) mexikói szociológus „globális kolonializmusról” és demokráciáról szóló írása világosan megmutatja.

Úgy tűnik, az imperializmus és a gyarmatosítás folyamatosságát taglaló fenti szövegek a neokolonializmus régimódibb gondolatához vezetnek vissza – bár újragondolt formában –, mely abban a korszakban született, amikor a függőségi elméletek és a „radikális alulfejlettség-elmélet” a mainál jóval nagyobb hatással bírtak. A „neokolonializmus” kifejezés ugyanis túlságosan nagy hangsúlyt fektet a birodalmi centrumok erejére, míg a harmadik világot passzívként, fogságban tartottként mutatja be, és ennek megfelelően nem foglalkozik a gyarmati kapcsolat nyugati társadalmakra gyakorolt hatásával. Ennek fényében Bhabha (1994) és más írók is a kétértelműség és az ironia eszközeit ajánlották, amivel képesek túlmutatni azon a leegyszerűsítő szemléleten, amely egymás bináris ellentettjének tekinti a centrumot és a harmadik világot. De biztos, hogy ez a két megközelítés összeegyeztethetetlen?

A különböző elméleti pozíciók posztkoloniális elemzésen belüli összecsapása forog kockán. Olyan fogalmi és tematikus meggyőződések versenye ez, melyek közül némelyik a hagyományos marxai problematikára alapoz, míg mások posztstrukturalista és posztmarxista keretek közt határozzák meg magukat, melyekben az osztály már nem központi elem, a szubjektivitás, identitás, különbözőség és ellenállás pedig oly módon jelennek meg, melyek megkerülik a materialitás, az egyenlőtlenség és a gazdasági hatalom fogalmi kereteit. A marxai elméletre alapozó szerzők szerint a posztkoloniális fordulat gyakran eklektikus vizsgálódást jelent, a politikai gazdaságtan és különösen az osztálypolitika megkerülésével, és – élesebben fogalmazva – a globális kapitalizmus implicit elfogadásával jár.¹⁸

18 Ezen irodalom áttekintésére nincs lehetőség, de a következő szerzőket megemlíteném, mint a posztkoloniális diskurzushoz hozzászóló marxista képviselőket: Ahmad (1995), aki például megjegyzi, hogy „a posztkoloniális, mint a legtöbb dolog, osztályhelyzet kérdése” (Ahmad 1995: 16); Dirlik (1994), aki lebilincselő cikkében azt a gondolatot emeli ki, hogy a tőke továbbra is strukturálja a világot, és hogy „a posztkoloniális a globális kapitalizmus értelmiségének állapota” (Dirlik 1994: 356); és Miyoshi (1993), aki szerint a „jelenlegi posztkoloniális és multikulturalizmust övező értelmiségi figyelem gyanúsán a globális politikai valóság elkendőzését szolgáló újabb alibinek tűnik” (Miyoshi

Bizonyos szempontból ironikus fényben tűnik fel ez az elméleti és politikai ellentét: ha kritikai érdeklődésünk középpontjába a posztkoloniális elmélet három legismertebb szerzőjét állítjuk, nevezetesen Saidot, Spivakot és Bhabhát, egyértelművé válik az elméleti irányultság hibriditása. Said (1978, 1993) például Gramsci és Foucault fogalmi alapjait ötvözi, mindazonáltal kritikus a marxi kategóriákat szélsőséges absztrakcióként értelmező irányzatokkal szemben. Spivak (1988, 1990, 1996) az alárendelt, képviselési és posztkoloniális irodalom fogalmait tárgyaló munkáiban a marxi kategóriákat éleslátó posztstrukturalista megközelítéssel alkalmazza, és gyakran használ olyan kategóriákat, mint a „nemzetközi munkamegosztás”, „neokolonializmus” és „globális kapitalizmus”, és mindeközben egyfajta „derridai látásmóddal” is rendelkezik. Alighanem Bhabha (1994, 1996) a legkevésbé marxista hármójuk közül, de ő is inkább újraproblematizálja, mint elveti a marxista megközelítést¹⁹ – úgy vélem, hogy a „posztkoloniális trió” egyike sem exmarxista. Inkább elméleti jelentésárnyalatokat találhatunk, valamint – nézetem szerint – egyfajta újra és újra visszatérő hibriditást, mely élesen megkülönbözteti a posztkoloniális elméletet azoktól a nézetektől, amelyek a marxista teóriát eleve adott, homogén és privilegizált státusszal ruházzák fel.²⁰ A posztstrukturalista nézőpont ellenben megmutatja a marxizmuson belüli hasonlóságokat és eltéréseket, így elkerülhetjük az esszencializáló megközelítéseket, legyenek azok akár pozitív, akár negatív irányúak. A következtetéseknél még visszatérek e kérdés egyes vonatkozásaihoz.

1993: 728). További hasonló gondolatmenetekhez lásd Gosst (1996) és Shohatot (1992), bár az utóbbi példa felveti a párbeszéd szükségességét.

19 Bár nem szeretném túlságosan leegyszerűsíteni Bhabha szövevényes elméletalkotását, de valóban egyértelműen leszögezi, hogy meg kell teremteni a szocialista és demokratikus politizálást, mivel „nincs olyan közösség vagy embercsoport, amelynek belső radikális történetisége a megfelelő figyelemztetéseket juttatná magától kifejezésre” (Bhabha 1994: 27). Tehát a marxizmus újragondolása és újrapozicionálása, és nem analitikus vagy politikai fontosságának teljes visszautasítása mellett érvel.

20 Ezen a ponton eszünkbe juthat Sartre harminc évvel ezelőtti megjegyzése, amikor nagy nehezen elhatárolódik egy olyan módszertől, amely nem új tapasztalatokból vezeti le fogalmait; Sartre szerint (1963: 37) a marxista módszer „már megszülte fogalmait; már megbizonyosodott igazságukról; konstitutív képletekben fog szerepet adni nekik”. Ezt idézi Lazreg (1994) az algériai nők történelméről és politikájáról szóló tanulmányában.

A HIBRIDITÁS ÉS A HATALOM MÓDJAI

A kétértelműséget, a heterogenitást és az autenticitást tárgyaló vitákban gyakran merül fel a hibriditás fogalma. Bhabha (1994) kifinomult és komplex szóhasználatában bizonyos elemeket előtérbe helyez. Egy Rushdie *Sátáni versek*ével foglalkozó értekezésében Bhabha (uo.: 225) azok ellen a „bináris geopolitikai ellentétpárok” ellen érvel, amelyek az iszlám fundamentalistákat szembeállítják a nyugati modern szerzőkkel. Szerinte elvész a vitában a hibriditás feloldhatatlan, határmezsgyéken egyensúlyozó feszültsége, a kulturális azonosulás közties, még nem asszimilálódott természete, ami rávilágítana a különbözőség – legyen az osztály, nemi vagy faji alapú – bármiféle egyértelmű vagy autonóm megkülönböztető jegyéhez való ragaszkodás korlátaira.

Egy másik, ide is kapcsolódó kontextusban a hibriditás mint a gyarmatosító találkozás egyik inherens dimenziója fogalmazódik meg. Bhabha szerint a gyarmati uralom egy olyan diszkriminációs folyamatot indít meg, mely törést von maga után – például az anyaország kultúrája és az abból leszármazott kultúrák között –, ami által az el nem ismert az eredeti formájától eltérően fogalmazódik újra, egyfajta mutációt vagy hibridizációt indítva el. Így, amikor a gyarmatosító diskurzus szemtől szemben találja magát tárgyának hibriditásával, „a hatalom *jelenléte* másnak tűnik, mint aminek a felismerés szabályai szerint látszania kellene”. Ezért aztán „a gyarmati hatalom a hibriditás *termékének* tűnik, és nem a gyarmatosító autoritás lármás parancsának vagy a bennszülött hagyományok csendes elnyomásának”, s így a gyarmatosító hatalom diskurzusának alapjaiban rejlő ambivalenciák „teszik lehetővé a felforgatás egy formáját, arra az eldönthetetlenségre alapozva, mely az uralom diszkurzív feltételeit a beavatkozás terepévé teszi” (uo.: 112). A „hibrid szubjektumok” megteremtése idézheti elő a koloniális hatalommal szembeni ellenidentitás új és felforgató formáinak megjelenését.

Bhabha hibriditásról alkotott elmélete, és különösen annak gyarmati hatalommal és diskurzussal foglalkozó részei marxista beállítottságú szerzők egész sorának kritikáját provokálták ki. Parry (1994) részletes és kiterjedt értékelésében jellemző módon viszatér az osztály és a tőke kérdéseire, és újra hangsúlyozza a valós és anyagi (nem csupán „diszkurzív”) érdekkülönbségeket a „kapitalizmus mint transzkontinentális imperializmus” világában. Bhabha „különbözöttségére” és „hibriditásra” tett hangsúlyával szemben a szöveg szerint a kapitalizmus strukturális viszonyai „megkövetelik, hogy a sokrétű kapcsolatrendszerrel, illetve a legkülönbébb hajlamokkal és célokkal rendelkező, többszörösen konstituált és pozícionált szubjektumok kerüljenek mozgósításra az osztály körül – akár társadalmi-gazdasági kategóriaként, akár egy harcban részt vevő közösségként fogjuk azt fel” (Parry 1994: 14–15). Ám épp ez ellen a központosított elmélet ellen fejleszti ki Bhabha a maga fogalmi arzenáljának egyes kulcsfontosságú elemeit, és Jameson (1991) „maga a

tőke... egyesítő és totalizáló erejével” kapcsolatos megállapítására reagálva jegyezte meg tömör válaszul, hogy az ilyen érvelés „túl könnyen átlátható” és „túl kiszámíthatóan elsajátítható” (Bhabha 1994: 220).

A hibriditás fent említett két formája jelentések egy szélesebb skálájához köthető, a latin-amerikai *mestizaje*²¹ fogalomhoz például, amit Martín-Barbero (1993: 188) nem csupán faji tényként értelmez, hanem mint „létünk magyarázatát, idők és helyek, emlékek és fantáziák hálóját”; ez a gondolat kiemeli a kulturális formák összefonódásának és heterogenitásának történeti jelentőségét. Ehhez hasonló módon García-Canclini (1995) hibrid kultúrákat tárgyaló munkájában minden mai kultúrát határkultúrának tekint, amelyek egyidejűleg jól járnak a kommunikáció és a tudás területén, ám elvesztik a területükhöz fűződő kizárólagos kapcsolatukat. Szintén Latin-Amerikában találkozhatunk az „idők” hibriditásának vitákban való megjelenésével, amint premodern, modern és posztmodern időbeliségek ötvöződnek a *desmodernidad* fogalmában (a spanyol „*desmadre*” szóból, ami egyszerre jelent „árvaság”-ot és „káoszban élés”-t).²²

De milyen mértékben azonos a hibriditások összetétele és hatása? Radhakrishnan (1996: 159–62) provokatív megkülönböztetést tesz a hibriditás centrumállamokbeli és posztkoloniális változatai között, ahol az előbbiek kényelmesen beágyazódnak a nemzeti és transznacionális állampolgárság keretei közé, míg az utóbbiakat a szerző úgy írja le, mint stabil és tartós politikai identitást keresőket. Ebben a kontextusban előtérbe helyeződnek a hatalmi viszonyok és a geopolitika, és fontos kérdéssé válik, hogy ki beszél kinek a nevében, hiszen a hibriditás jelensége nem képes megváltoztatni a tartós hatalmi realitásokat és nem képes túllépni azokon.²³ Ráadásul a hibriditás Radhakrishnan által idézett gyarmatosító országbeli és posztkoloniális verziói maguk is birodalmi találkozások hatásaival fonódtak össze, melynek során harmadik világbeli népeket helyeztek át eredeti lakhelyükről, diaszpórákat teremtve a kapitalista modernitás területein belül.

Mindezekre tekintettel alapvető jelentősége van a kontextualizálásnak. Vegyük példának a kommunikációs média arénáját, amelyben a tévéprogramok globális hibriditásával párhuzamosan folyamatos és központosított az ellenőrzés. Ott van például a déli államok közül Brazília, amely a világ hetedik legnagyobb tévéműsor- és

21 A mesztic kultúrát és az azon alapuló modern nemzeti identitást megteremtő politikai ideológiát Mexikóban – *a szerk.*

22 Ez a kifejezés a mexikói antropológustól, Roger Bartrától származik.

23 A hibriditás politikájával kapcsolatban Radhakrishnan (1996: 162) arról gondolkodik, vajon Nyugaton miért elfogadhatóbb az iszlám elhagyása a szekulárisabb csoportok irányába, mint fordítva. Ezután azt állítja, hogy a központi területek hibriditását a nyugati identitás stabil rezsimje támasztja alá, míg a posztkoloniális hibriditás nem támaszkodhat ilyen rezsimre.

reklám-előállítójává vált,²⁴ vagy az a tajvani befektető csoport, amelyik kínai, vietnami, japán és koreai nyelven indította el 1997-ben nyolccsatornás programcsomagját az Észak-Amerikában és Ausztráliában élő ázsiaiak számára. Ennek ellenére végső soron a nyugati országok továbbra is uralják a műholdas telekommunikációs csatornákat, közvetlen szatellit-műsor-sugárzásokat és digitalizált adásokat (Morley–Robins 1995: 225). Ezek az egyidejűleg létező tények felvetik a kérdést, hogy miként fogalmazzuk meg a hibridizációt a hatalom kontextusában. Hol húzzuk meg a hibridizáció határait? És hogyan magyarázzuk a „hibrid” hiányát a globális hatalom bizonyos megnyilvánulásaiban?

Természetesen az ezekre a kérdésekre adott válaszok jelentős mértékben annak függvényei, hogy hogyan értelmezzük a hibriditást, és milyen kontextusba helyezzük azt. Bhabha a gyarmatosító hatalom viszonylatába helyezi a hibriditás fogalmát, és esetében a fő érv az lenne, hogy a hatalmat olyan módon gyakorolják annak alanya „felett”, hogy létrehozzák az alárendelt szubjektumokat, amelyek heterogén és ambivalens személyiségekkel rendelkeznek. Bhabha szerint a hibrid szubjektumokat a gyarmatosító hatalom valódi gyakorlása alakítja ki, olyan területeken, ahol a kulturális gyakorlatok részleteit a behatoló hatalom soha nem tudja teljes mértékben beolvasztani. Ez az álláspont váltotta ki Parry (1994: 11) megállapítását, amely szerint ennek a nézőpontnak ellentmond a Nyugat által a világ többi részén véghezvitt kifosztás. Ám Bhabha sem tagadja a gyarmati agresszió tényét, bár valóban nem azzal az alapossággal vizsgálja, mint az ambivalencia, a mimikri és a hibriditás formáit. Véleményem szerint a Bhabha-féle hibriditásfogalom sem hagyja figyelmen kívül vagy zárja ki eleve az erőszakot, hanem inkább összetettebb és részletesebb képet ad a gyarmatosító találkozásról, amelyben a kormányzati hatalom a gyarmati megszállás ideje alatt az autoritás alkalmazását, hozzáillesztését és alkalmassá tételét mint saját hatalma újratermelésének egyik fő eszközt használta fel.

Ugyanakkor különböző mértékben bár, de világos, hogy a hibriditás alkalmazhatósága csupán kismértékben befolyásolja a más társadalmakba vagy gazdaságokba való behatolás szándékát és képességét. Például nem igazán tekinthető a gazdaság hibridizációjának a neoliberális gazdaságpolitikák rákényszerítése a déli országokra. Az IMF 1980-as évekbeli „adósságbrigádjainak” gazdasággal kapcsolatos gondolkodásában nem volt helye heterogén nézőpontoknak. A harmadik világ függésben lévő gazdaságainak átalakítására irányuló szándékot makacs ragaszkodás jellemezte a „strukturális kiigazítás” és a monetarista politikák esszencialista doktrínáihoz. Ugyanakkor szükséges rámutatni az időbeliség jelentőségére, hiszen az éveken át alkalmazott diskurzus káros társadalmi hatásai

24 Természetesen változatosságot találhatunk e kérdés kapcsán is, például a brazil szappanoperák mellett a *Protele* című film is nagy sikereket ért el a svájci és a francia piacokon, akárcsak Mexikóban, Törökországban, Dél-Koreában és Oroszországban, de Európa többi részén megbukott. Az indiai filmek miért csupán Görögországban népszerűen Európában? Lásd During (1997: 810).

lehetővé tették a gazdasági reform kevésbé ortodox újragondolását, olyan szempontok alapján, mint a részvétel, a decentralizáció, a kormányzás és a „méltányosság”. Emellett a neoliberalizmus G7 csoporton belüli, leginkább Japán által képviselt kritikája is értelmezhető a gazdasági hibridizáció korai megnyilvánulásaként.²⁵ Ennek ellenére a közelmúltbeli kelet-ázsiai válság kibontakozása fényében egyértelművé vált, hogy az IMF által megtestesített ortodox nyugati monetarista politika továbbra sem változik. Az IMF „segélycsomagjai” elsősorban a pénzügyi szektor átalakítására, a kormányzati támogatások és a közvetlen hitelezés megsemmisítésére koncentrálnak, ezzel nyitottá teszik az ázsiai gazdaságokat a külföldi befektetők előtt, és így lehetővé teszik a bankok és vállalatok külföldi tulajdonba vételét is. Mindez azt a tényt tükrözi, hogy fennmaradt a hit a neoliberális gazdasági stratégiák univerzális alkalmazhatóságában.

Az amerikai és latin-amerikai kapcsolatok területén láthatóvá válnak a hibridizáció korlátai a geopolitikai hatalom egyoldalú alkalmazása esetén, ahogyan azt Panama 1989-es amerikai megszállása vagy a Kubával szemben fenntartott, az USA által kikényszerített embargó bizonyítja, amelyet megerősített az 1996-os Helms–Burton Act. Ehhez hasonló módon az USA egyes latin-amerikai országok „hiteltelenítésére” irányuló politikájára – mely politikák abból indulnak ki, hogy ezek az országok nem vetik megfelelő mértékben latba súlyukat a drogtermelés és drogkereskedelem elleni harcban – a kölcsönösség hiánya és ezen országok szuverenitásuk védelmével kapcsolatos érveinek figyelmen kívül hagyása a jellemző (Tokatlan 1997).

Más összefüggésben, és bizonyos konkrét országok területi joghatóságán belül, az „etnikai tisztogatás” politikái, a vallási vagy faji alapú megosztottságok és az etnikai kisebbségek kormányzati üldözése láthatóvá teszik, milyen dühödt ellenkezést vált ki bizonyos helyeken a hibriditás politikájának lehetősége. A lista tovább bővíthető – szándékom ez esetben csupán annyi, hogy rávilágítsak azokra a körülményekre, amelyekben a hatalomgyakorlás különböző módjai éles ellentétben állnak a széles körben elterjedt és növekvő hibriditás feltételezésével: egy olyan feltételezéssel, amely felveti egyben a hibriditás időbeliségének problémáját, hiszen még sosem volt olyan idő, amely mentes lett volna a hibriditás valamilyen formájától (ennek kapcsán lásd Young 1995). Ám ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy a hatalom csak konfrontáció és vertikális viszonyok mentén gondolható el. Nem csupán a Bhabha által elemzett bonyolult interakciók léteznek, emellett – Garcia-Canclini (1995: 259) magyarázatával élve – az uralmi formák csak egyfajta „homályosság” útján érik el a megfelelő hatásfokot, például az etnikai vagy családi hatalom elmosásával, vagy a politikai és a gazdasági hatalom határainak összezavarásával. Garcia-Canclini szerint a „csatornák összekeveredésének, a titkos parancsok átadásának és

25 Az államvezérelt japán gazdasági fejlődés és az ortodox brit és amerikai közgazdászok „piacbarát” elmélete közötti konfliktus, valamint ennek a Világbankra tett hatása kapcsán lásd Wade (1996).

affirmatív elfogadásának ravaszága” a fontos: a hatalommal szembeni ellenállás mellett a hatalommal való cinkosság is létezik.

Összességében egyetérthetünk Nederveen Pieterse (1995: 64) következtetésével, amely szerint a „hibridizációs perspektíva” az esszencializmus kritikájaként, valamint a kultúra befelé forduló és romanticizált felfogásának összezavarásaként nyeri el értelmét.²⁶ Ez a perspektíva abból a szempontból is hasznos, hogy emlékeztet minket Rattansi (1997) érvének helytállóságára, amely szerint a gyarmatosító és gyarmatosított kölcsönösen átfedi egymást, valamint arra, hogy a dekolonizáció továbbra is politikai és pszichológiai hatásokat vált ki a központi hatalomban, amint azt Le Pen mozgalmának felemelkedése demonstrálja Franciaország esetében. Ám hasonlóan, annak felismerése, hogy a vertikális hatalom nem szűnt meg, hozzásegíthet ahhoz, hogy elkerüljük a hibriditás romanticizálását, vagy annak elfeledését, hogy a hibridizáció pozitív értékelése új esszencializmusokat kísérhet, ahogyan azt Sakamoto (1996) bemutatja a sokréttű Nyugat és a vele szemben álló esszencializált „nem japán Ázsia” kettősségének értékelésekor. Még ha a gyorsuló globalizáció valóban növeli is a hibridizációt, különösen a kultúra területén, vajon beletartoznak-e ebbe az elméleti tudás ágensei? Ki az, aki elméletet alkot, honnan, hogyan és kinek teszi ezt?

A KRITIKAI GONDOLKODÁS ÉS A TUDÁS ÁGENSEI

Said (1983: 226–7) az elméletet utazáshoz való hasonlóságában írta le, azt sugallva, hogy az elméletek és eszmék utazásában számos közös fázist lehet meghatározni. Először is a származás, a kezdeti körülmények, amelyekben az eszme belép a diskurzusba. Másodszor, az elmélet vagy az eszme bizonyos távolságot tesz meg egy korábbi pont és egy későbbi idő és tér irányába. Ezek után több feltétel határozza meg az elmélet alakulását mind az elfogadás, mind pedig az ellenállás szempontjából, amelyek hatnak az átültetett elmélet alkalmazhatóságára. Végül pedig, a részlegesen vagy teljesen beépített eredeti elmélet új használati céljának, új történelmi és földrajzi pozíciójának megfelelően különböző mértékben átalakításra kerül. Said sémáját kiindulópontként használhatjuk fel a tanulmány e szakaszában, de ehhez három további szempontot kell még észben tartanunk: (1) a diffúzió

26 A kulturális hibridizációra jó példa Bolívia, ahol, mint Castells megállapítja (1997: 328–333), a Carlos Palenques és a CONDEPA párt által képviselt „elektronikus populizmus” megmutatta, hogy az identitásalapú közösségiség és a milleniarista vallásosság összekapcsolása hogyan vezethet egy hibridebb „mainstream médiához”.

nem csak egyirányú lehet, hiszen a Délen született elméletek, például a *dependencia* perspektívái innen jutottak el Északra, ahol különféle formákban használták fel őket; (2) természetesen jelentős számú elmélet és diskurzus utazik mindkét irányba, az intellektuális hatások valóságos ide-oda ugrálásának keretében; és (3) ezek az interakciók a hatalom és a tudás globális kontextusában valósulnak meg, amely lényegesen befolyásolja az intellektuális térkép végső formáját. Egy kezdeti, nagyobb jelentőségű példa mindezekre a nyugati feminizmus területi tagoltsága.

A nyugati feminizmus egyik befolyásos ágának egyik legmeghatározóbb feltételezése volt, hogy a harmadik világ asszonyainak van mit tanulniuk az univerzális jelentőségűnek tartott nyugati feminizmustól.²⁷ A nyugati feminista mozgalom domináns változata határozta meg a napirendet, és abból az előfeltételezésből indult ki, hogy a harmadik világ a feminista elmélet szempontjából üres teret jelent.²⁸ Az üres tér eszméje egyfajta „kitörlést” jelent az elméletben, amely továbbra is érezteti hatását a kortárs feminista irodalomban, mint arra a közelmúltban Spivak (1996) rámutatott, és ennek megfelelően más posztmodernnel, szociális mozgalmakkal, a globalizációval és a modernitással foglalkozó irodalmat jellemeznek ehhez hasonló hiányok. Bár egyre inkább kétségbe vonják (Castells 1996; Santos 1995) azt az implicit feltételezést, amely szerint a harmadik világ üres teret jelent az elméletalkotás számára, mégis igen elterjedt felfogás ez, együtt a nyugati elméletek univerzális jelentőségének uralkodó feltételezésével. A harmadik világnak mint az elméleti tudás megalkotójának kitörlésére irányuló tendencia jellemző módon együtt jár a más, nem nyugati világok tradicionális, népi vagy bennszülött tudásainak, vagy ellenállásuk, politikai cselekvéseik jelentőségének elismerésével (Franco 1988).²⁹ Más szóval, amikor a harmadik világot megemlítik az ilyen összefüggésekben, akkor nem ritkán a tradíció vagy lázadás jelölőiként kezelik őket, nem pedig a közvetlen földrajzi származásán túl is releváns kritikai gondolkodás és reflexió lehetséges hozzájárulóiként. Más esetekben

27 Például Grewal és Kaplan (1994: 17) az írják, hogy a „globális feminizmus” kifejezés számos nő cselekvését elnémitotta az „univerzalizált nyugati felszabadulási modell” érdekében, amely az individualitást és a modernitást élteti. Lásd még Mohanty (1991) ismert kritikáját.

28 Ez a fajta etnocentrizmus a gyarmati múltban gyökerezik, amint azt Leila Ahmed a társadalmi nemről és az iszlámról szóló tanulmányában (Ahmed 1992) kifejti; megjegyzi például, hogy az, ahogyan a gyarmatosítók használták a feminizmust, a gyarmatosítók kultúráját hozta előtérbe, és aláásta a helyi kultúrákat, ez pedig ahhoz vezetett, hogy a nem nyugati társadalmakban a feminizmus megbélyegződött, mint a gyarmatosítók eszköze.

29 Egy közelmúltbeli, az USA és Latin-Amerika közötti kapcsolatokról szóló tanulmányban a szerző érdekes módon „érzésekkel, hozzáállásokkal és cselekvésekkel” kapcsolatban hívja fel a figyelmet a latin-amerikai hangokra, és nem elemzéseik vagy kritikájuk kapcsán. Lásd Smith (1996: vii).

előfordul, hogy a harmadik világban létrehozott eszméket és elméleti megközelítéseket nyugati szerzők tulajdonítottak majd terjesztettek el úgy, mint saját, a nemzetközi közönségnek szánt hozzájárulásuk részét.³⁰ Tehát a kirekesztés és a bevonás kombinációjával van dolgunk, ahol a bevonás az eltulajdonítás folyamatának része.

Pluralitás jellemzi a nyugati eszmék és fogalmak elterjedését a tudás olyan területein, mint a feminizmus, a posztmodernizmus, a társadalmi mozgalmak elmélete, a globalizáció és a fejlődés. Ezért például a globalizáció elemzésével kapcsolatban e folyamat különböző víziói terjednek el ugyanabban az időben, és ezek Nyugaton kívüli adaptációjának folyamatát is a heterogenitás jellemzi. Felállíthatunk így egy kontinuumot, amely az általános elfogadástól a kívülről érkező elmélet alapvető elemeit illető részbeni egyetértésen keresztül egészen az egyértelmű elutasításig terjed. E skálán túl az értelmezés apróságait és az elemzés különböző hibrid formáinak létrejöttét is számításba kell venni. A változatosság fontosságát nem lehet eleget hangsúlyozni, hiszen mindig fennáll a lehetősége annak, hogy az elmélet kitörlésének kritikáját az – ellenállás és forradalom uniformizált képében gyökerező azonosság és homogenitás által meghatározott – elméleti „másik” romantizálása váltsa fel.³¹ Továbbá, például az állam és az informális szektor neoliberais értelmezése kapcsán, nem beszélhetünk a domináns nézet egyszerű, Északról Dél felé történő elterjedéséről. A tudás más, déli ágensei neoliberális fejlődésértelmezéseket hoztak létre, amelyek elterjedtek, és heves vita tárgyai lettek saját országukban és azon túl is. E konkrét témában a perui író, Hernando de Soto (1989) *A másik út* c. művével kapcsolatos viták feltűnő példát mutatnak az elemzési álláspontok heterogenitásáról az informalitás és a marginalitás magyarázata és annak perui politikai összefüggései kapcsán.

30 Két különböző területről érkező példa említhető, de természetesen több is van. A „transzkulturáció” fogalmát a kubai író, Fernando Ortiz találta fel, és Malinowski vette át ezt követően, aki egyszer el is ismerte ezt. De idővel Ortiz elveszett Malinowski munkájában. Ezzel kapcsolatban lásd Coronil (1995). A második példa Frank kapitalizmussal és alulfejlettséggel foglalkozó könyvében van (Frank 1967), amelyben az összes fő gondolat korábbi latin-amerikai irodalmakból ered, különösen Bagú (1949) gyarmati gazdaságról szóló szövegéből. Bár Bagút is megemlítik futólag, de ebből nem derül ki, hogy milyen mértékben támaszkodik erre Frank, és mivel Bagú könyvét nem fordították le, ezért csak Latin-Amerikában ismert ez a kapcsolat.

31 Egy fontos és találó példa egy területen belüli elméleti és politikai különbségre Memmi éles kritikája Fanon rendkívül optimista dekolonizáció-értékelésével kapcsolatban, amelyre lásd Gates (1991: 469–70). Természetesen más példák is vannak, és már maga a tény, hogy ilyen példákat kell keresni, is azt tanúsítja, hogy milyen nagy hatalma van az esszencializáló gondolkodásmódoknak.

A harmadik világbeli irodalmak globalizációval és a posztkolonialitás politikájával kapcsolatos tartalmáról és orientációjáról való gondolkodás három, egymással összefüggő elem kiemeléséhez vezethet.

1. Először is, ezen irodalmaknak történelmük van és heterogének, bennük megszületett fogalmakat és eszméket kombinálnak külföldről importáltakkal.

2. Másodsor, ahogy általában is, e heterogenitáshoz való viszonyunkat a saját elméleti és politikai pozícióink határozza meg; így egy az Egyesült Államokban vagy Nagy-Britanniában élő neoliberais közgazdász hajlani fog arra, hogy hasonló elméleti orientációval bíró déli közgazdászokat idézzon, miközben egy nyugati marxistától azt várjuk, hogy harmadik világbeli rokon elméleti áramlatokra támaszkodjon, és kritikailag viszonyuljon a neoliberais tendenciához. Továbbá, ahogyan az a posztkoloniális elméletet övező vitákból is világossá válik, a Délen maradó harmadik világbeli értelmiségiek és az egyesült államokbeli vagy európai egyetemekre költözötték közötti elméleti különbségek és a témák hangsúlyozása közötti változatosság legalábbis részben kötődik az akadémiai viták természetében tapasztalható nemzetközi változatossághoz, amely viszont nem független az adott országok politikai viszonyainak változásától.³²

3. Harmadsor, ha Északon elfogadott, hogy Délen is vannak a tudásnak ágensei,³³ és ha globalizációértelmezésünk hitelesen igényli a kinyilatkoztatások többféle származási helyének a számításba vételét, felismerve, hogy ahogyan Mignolo (1993: 131) megfogalmazza, „a harmadik világ nem csak »kultúrákat« termel, hogy antropológusok és etnotörténészek tanulmányozhassák őket, hanem értelmiségieket is, akik elméleteket alkotnak, és a saját kultúrájukra és történelmükre reflektálnak”, akkor hasznos lehet feltérképezni az ezen „más” elemzési területekre jellemző, témabeli prioritásokban, kontextusokban és elméleti/politikai orientációkban megtestesülő különbségeket. E különbségek talán ösztönöznék a globalizációhoz való megszokott nyugati viszonyulás újragondolását, mivel a nyugat-európai és észak-amerikai elméletek jelentős részének korlátai erősebben kirajzolódának. Ez nem jelenti azt, hogy az elméleti meggyőződések más területei az euroamerikai intellektuális központoktól való teljes elszigeteltségben lennének. Nincs „érintetlen periféria”, amely arra várna, hogy azonosítsuk, és alternatív autenticitással

32 A „posztkoloniális értelmiségi” ide kapcsolódó tárgyalásával kapcsolatban lásd Rajan (1997).

33 Spivak (1996: 258) a közelmúltbeli nyugati feminista elméletalkotás áttekintésekor azt állítja, hogy „az elmélet házában továbbra is üvegből van a plafon”, és ebben a kontextusban bizonyos nyugati értelmezések hosszas kritikájába vág bele, megfigyelve például egy hosszú lábjegyzetben, hogy az „USA-központú feminizmus nem képes észlelni a déli feminizmus változatosságát, amely szerintük csupán az etnográfiai »kulturális változatosság« tárháza lehet” (1996: 266).

ruházzuk fel. Ehelyett az értelmezés különböző területei vagy forrásai léteznek, amelyek – a domináns nyugati fogalmak univerzalista narratíváit ellensúlyozva – sajátos történelmi és geopolitikai tapasztalatokban gyökereznek. Ezek az eltérőterületek segíthetnek nekünk, hogy más elkötelezettségeket és új, szélesebb zónákat találjunk, ahonnan hibridebb elméleti kereteket hozhatunk létre. A vizsgálódás ilyen formája megkísérli kiemelni a szerző helyzetének fontosságát, és ennek az elhelyezkedésnek a politikáját összeköti a nyugati elméleti kánonok történelmileg létrejött hatalmával szembeni elméleti reflexióval. A hatalom folyamatosan változóban lévő geopolitikája és a nyugati társadalomelméleti termelés közötti alapvető kapcsolat láthatóvá tétele segíthet abban, hogy kritikai kérdések sorozatát tehessük fel, új és kreatív gondolkodási utakat nyitva meg.

A globalizáció – Latin-Amerikában vagy más déli területeken alkotó társadalomtudósok által folytatott – kritikai elemzései gyakran hajlamosak előtérbe helyezni számos olyan témát, amelyek a régiójukon kívülről érkező stratégiai döntésekről szólnak, de amelyek végrehajtói minden esetben a régión belül formálódott szövetségek.³⁴ Zermeño (1995) mexikói szociológus szerint a neoliberális globalizáció és a megnövekedett nemzetközi versengés folyamatos támadást eredményezett „a mi modernitásunk” szereplői ellen. A civil társadalom szétmállása, a növekvő elszegényedés és a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, a szakszervezetek felbomlása és a társadalmi-politikai kirekesztés előtérbe kerülése olyan helyzetet teremt, amelyben a nemzeti identitás radikálisan széttöredezik, és a független társadalmi és gazdasági fejlődési projektek lehetőségei drasztikusan beszűkülnek, ha el nem tűnnek teljesen. Továbbá Zermeño szerint többé már nincs szakadék „modern” mint sikeres és jólétben bővelkedő, illetve „tradicionális” mint visszamaradott szektor között; a kétszektoros modell átalakult, az „informális szektor”, illetve a „kreatív szegények” szintén részei lettek a neoliberális modernizáció új hullámának. A lényeg itt az, hogy a modernizáció és iparosítás korábbi, 1950-es és 60-as évekbeli hullámával ellentétben a modernizáció neoliberális diskurzusa kevesebb gazdasági szerepet szán a nemzetállamnak, és kitüntetett figyelmet szentel a szabad piacnak, a privatizációnak, illetve a deregulációnak, mint a fejlődés és a haladás lényegi előfeltételeinek. Ebben a kontextusban minden gazdasági térnek a világpiacba kell integrálódnia, a dualisztikus megoldásokat felváltja a világgazdaságba való gyorsított beilleszkedés mindent magába foglaló logikája.

34 Az indiai író, Kothari (1997) különösen nagy hangsúlyt fektet a globalizációvita ezen aspektusára, szerinte a harmadik világbeli elitek jelentős része igen torz módon szemléli a nyugati liberális demokrata megközelítést, mivel ez lehetővé teszi előbbieik számára, hogy kényelmes helyet foglaljanak el a globális elituralom hálózatában; Kothari szerint ez a politikai alkalmazkodás áll a globalizációs modell növekvő legitimizációja mögött.

Zermeño neoliberális globalizációval szembeni kritikája, amely a függőség új formáit, illetve a növekvő szegénységet és polarizációt hangsúlyozza, megerősítésre talál a latin-amerikai irodalom számos más szerzőjénél (Campodónico 1995; Saxe-Fernández 1997). Ezt az álláspontot a geopolitikai és történelmi körülmények sajátos ábrázolásmódja jellemzi, ami alapvető a perifériának a globalizáció folyamataiban való alárendelt részvétele bármiféle megértése szempontjából. Ez nem azt jelenti, hogy az efféle problémák nem kapnak figyelmet Északon,³⁵ inkább csak azt, hogy azt a tematikus keretet, amelyben a déli társadalmakban a globalizáció kérdéseit megvitatják és elemzik, jelentős mértékben meghatározza egyrészt a szegénység súlyosbodása, a polarizáció, a kizárás és az egyenlőtlenségek, másrészt pedig a neoliberális globalizáció egymáshoz való viszonyainak vizsgálata.

A kritikai elemzésnek ez a fajta fontossági sorrendje szorosan összekapcsolódik a szuverenitás és a marginalizáció globális kontextusban való értelmezésével. Brazil szerzők, mint Ianni (1994, 1996) és Santos (1994) a globalizáció és a perifériális társadalmak fragmentációja közötti összefüggést hangsúlyozták, Ianni (1994) pedig amellett érvel, hogy ahogyan a déli társadalmakban folyamatosan meggyengül a nemzetállamok hatalma, elképzelhetővé válnak olyan helyzetek, amelyekben a déli államok a „globális társadalom provinciáivá” válnak. Az effajta értelmezési irány általános relevanciája ellenére fontos szem előtt tartani a nemzetállamok különböző erőit is a globális küzdőtéren, figyelembe véve például a Brazília és Bolívia vagy az Argentína és Haiti közötti figyelemre méltó geopolitikai erőkülönbséget. Továbbá a centrum államainak még mindig komoly hatalmuk van a joghatóságuk alatti terület felett, és a közigazgatási reformok keresztülvitele, amint azt a központosított államokban létrehozott regionális kormányzatok is tükrözik, annak szükségességére mutat rá, hogy „a periférián” is jelen levő állami hatalom sajátosságait figyelembe vegyék.

A globális döntéshozatal terepeitől való fokozódó elszigeteltség érzése szintén felbukkan egy kubai–amerikai viszonyról szóló, nemrég megjelent szövegben, hasonlóképp, ahogy az Ianni és Santos munkáiban is megjelenik, amely érdekes módon a kubai–amerikai konfliktus dinamikáját a globalizáció tágabb kontextusába helyezi. A kubai Chailloux és társai (1997) a harmadik világ országainak a globális ügyek kulcsfontosságú döntéshozó testületeitől való fokozódó elszigetelődésére hívják fel a figyelmet, és újra napirendre veszik a függőség és kizárás problémáját, amely az 1970-es évek vitáit jellemezte. Itt a szuverenitás és a nemzetközi hatalom kérdése olyan keretben jelenik meg, amely előtérbe helyezi a változó birodalmi geopolitikát, és az amerikai hegemoniáról alkotott

35 Griffin és Kahn (1992) globalizációról és fejlődő világról szóló kötete remek példát nyújt erre a kapcsolatra, és a *Millenium* folyóirat egyik közelmúltbeli számát is hasonló kérdéseknek szentelték. Lásd például Saurin (1996) és Pasha (1996).

fogalmainkkal kapcsolatos kérdéseket tesz fel az egyre inkább globalizálódó világunkban.³⁶ Ugyanakkor a pluralitás, különbség és heterogenitás szavakkal jellemzett világunkban Kuba folytatódó geopolitikai elhatárolása az imperialista erő egy másfajta narratívájában gyökerezik.

A szuverenitás problematikája a nemzeti identitások globalizációs viszonyok közötti létrehozását érintő vitákhoz is kapcsolható. Ortiz (1997) például a nemzetállam és a modernitás viszonyát tárgyalva arra jut, hogy a kultúra globalizációja a saját területén töri meg a nemzetállamnak a társadalmi élet jelentései felett gyakorolt monopóliumát. A globalizáció egyfelől „felszabadítja” a helyi identitásokat a nemzeti kultúra terhe alól, másfelől a globalizált kulturális látószög létrejötte megnyitja annak lehetőségét, hogy a kulturális fogyasztás terén transznacionális identitások jöjjenek létre. Így tehát például a műholdas- és a kábeltévé latin-amerikai elterjedésén keresztül a hírekben szereplő eseményekről és társadalmi folyamatokról szóló mindennapos információk lehetővé teszik, hogy a transznacionális kulturális közelség a mindennapi tapasztalat elválaszthatatlan része legyen. Ortiz azt állítja, hogy míg a modernitás egyre inkább összekapcsolódik a globálissal és a transznacionálissal, a nemzeti mint a függetlenség, autonómia és szuverenitás kifejeződése, egyre inkább instabillá válik, miközben jelentése mindjobban a tradicionálissal kapcsolódik össze, mintsem a modernnel. Ugyanakkor, mint azt Ortiz kiemeli, ez nem jelenti azt, hogy a nemzetállamnak nincs többé kulcsszerepe a periférikus társadalmakban, mivel például bizonyos területi határokon belül még mindig megőrzi a bürokratikus hatalom és a legitim erőszak feletti monopóliumot, oly módon, hogy a globalizálódó világon belül az állam még mindig a centripetális erő tereként működik, ahogy korábban említettük. Továbbá, amint Calderón és társai (1996) találóan emlékeztetnek, érvelhettünk úgy, hogy a nemzetállamnak mint a társadalmi autoritás fő terepének, lényegi szerepet kellene játszania a latin-amerikai társadalmakban jelenlevő szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni politikák megalkotásában.³⁷ Ami itt fontos, az természetesen az, hogy újra kell gondolni a nemzetállam szerepét és funkcióját a változó világban, és meg kell különböztetni a nemzetet az államtól, amit Ortiz talán nem tett meg kellő alaposággal. A multinacionális közösségekkel és sokszínű kulturális tradíciókkal jellemezhető államok-

36 A szuverenitás és a kváziszuverenitás részletes elemzéséhez a nemzetközi kapcsolatok oldaláról, amelyben Afrika világrendszerbe való beillesztése adja a történelmi példát, lásd Grovogui (1996).

37 Calderón és társai (1996: 39–40) háromfajta kirekesztést különböztetnek meg: kulturális diszkrimináció, társadalmi-gazdasági kirekesztés, és politikai képviselettel és részvétellel kapcsolatos marginalizáció. A kultúrák közötti demokratizáció fejlődésével kapcsolatban azt állítják, hogy a kirekesztés ezen formáit a társadalmi beavatkozás nemzeti stratégiáinak kialakításával kell lecsökkenteni.

ban nyilvánvalóan nem lehetséges a nemzeti autoritás és hatalom egységes legitimációja, valamint az állampolgárság egységes jelentése.

A nemzeti helye a globalizáció és az új világrendek kritikai ábrázolásában erősen kötődik az etnocentrizmus és a nyugati univerzalizmus kérdéseihez is. Bár ez nem új gondolat, és nem is csupán a Dél irodalma foglalkozik vele, de nagyobb jelentősége van Afrika, Ázsia és Latin-Amerika társadalmában, mint másutt, és szintén geopolitikai behatások és birodalmi programok összefüggésében magyarázható. Bonfil Batalla (1996) mexikói kultúrát és civilizációt bemutató könyve szerint a Nyugat önmagát az univerzális civilizáció hordozójának látja, és állítólagos egyedisége és felsőbbrendűsége magával vonja a többi, tőle eltérő civilizációs projekt tagadását és kirekesztését. Ez a kritikai hozzáállás a globalizációt és modernizációt elemző írások széles körében megtalálható. Ake (1995), Dussel (1997) és Kothari (1993) például, bár eltérő szemléletmódok és értékrendek alapján, de egyaránt megkérdőjelezi az Európa- és Amerika-centrikus torzítások elhíntését a modernitás, politikai rend, fejlődés és globalizáció vizsgálatában, és ezt általános elméletalkotásuk egyik központi elemévé teszik. A nyugati univerzalizmussal szembeszegülő etikai-politikai érzékenységnek bizonyára része figyelni ezekre a hangokra, és érteni jelentőségüket. Nem feledkezve meg a Nyugat és a nem Nyugat közti éles különbségtételekről – erre a témára a továbbiakban még visszatérek –, a sajátosságok elterjedése nem szabad, hogy elrejtse szemünk elől azon aszimmetrikus hatalmi viszonyok és alárendelő reprezentációs technikák folytatódó jelenlétét és erejét, amelyek a Nyugat és a nem Nyugat találkozásainak sorában születtek meg.

Bár olyan témákat és etikai-politikai prioritásokat igyekszem bemutatni, melyek számos latin-amerikai, afrikai és ázsiai szerző írásában tetten érhetők, tisztában vagyok vele, hogy az általam kiemelt szerzők és gondolatok köre csupán részei egy lehetséges első lépésnek, és hogy elsősorban a latin-amerikai irodalomra koncentrálok, mivel azt részletesebben ismerem, mint az afrikai, ázsiai és közel-keleti szerzők munkásságát. Minden esetről elmondható, hogy bár az egyes témáknak tulajdonított fontosságban van különbség, van bennük egy állandó, közös elem, melyet a geopolitikai interakciók és a globális kapitalista rendszerbe alárendeltként való beillesztés változó történelmi hatása jellemez. Bár ehhez hasonló elméleti és politikai motívumok a nyugati irodalomban is megjelennek,³⁸ és a nem nyugati szövegek közt is léteznek konzervatívabb nézetűek, ennek ellenére a kettő között lényeges különbség van. A különbséget magyarázhatja a nem Nyugat vagy a Dél geopolitikai elhelyezkedéséből adódó, azaz a kirekesztés és a bevonás különféle formáinak való kitettség történelmi tapasztalata, valamint az, hogy tárgyai voltak a világrendszer egyenlőtlen hatalmi viszonyainak fenntartását igazoló alárendelő technikák által

38 A globalizációva ezen aspektusával kapcsolatban a következő hozzászólásokat találtam a leg-hasznosabbaknak: Falk (1997), Gill (1995) és Robinson (1996).

létrehozott reprezentációknak. Ezek a tényezők ugyanis hajlamosak ellenálló és kritikus szubjektumokat teremteni, eltérően azoktól a társadalmaktól, melyek – bármily különböző módokon is – inkább kezdeményezték és irányították az ilyen terjeszkedési és uralmi folyamatokat. Ezzel nem kívánom a pozíciók rögzítettségét sugallni, ez nem jelenti ugyanis, hogy a periféria szükségszerűen ellenálló volna, a centrum pedig szükségképpen uralomra törne. A szubjektumok ugyanis mindig konstruáltak, és leginkább kötetlen, dinamikus és mozgó jelenségeként ragadhatók meg, földrajzi helyzettől függetlenül. A jelentésnek és az elhelyezkedésnek vannak azonban olyan csomópontjai, ahol egy közös érzés (antiimperializmus), vízió (önrendelkezés) vagy mozgósító eszme (küzdelem a társadalmi igazságért) leülepednek a társadalomban, még ha ez a leülepedés minden esetben ki is van téve a változó politikai áramlatoknak. A tudás ágenseinek és a globalizáció elemzésének kontextusában kimondhatjuk – mint már korábban rámutattam –, hogy a periférián való lét olyan kritikai nyitásokat ösztönözhet, melyek a küzdelem felszabadító etikáját biztosítják – és ennek globális relevanciája vitathatatlan.

A fent említett témák – a neoliberális globalizáció és a szegénység, kirekesztés, társadalmi különbségek elmélyülése közötti kapcsolat; a szuverenitás politikája, a nemzeti mozgalmak és a nyugati etnocentrizmus és univerzalizálás folytatódó hatásai – a régebben nagy hatást gyakorló függőségi elméletekhez kötődnek. A „külső erők” szerepének kritikája gyakran akkora hangsúlyt kapott, amely mellett észrevétlen maradt a társadalmi erők hatása a „függő világban”. A különbség tehát az, hogy az általam hivatkozott szövegek a bináris felosztást képesek úgy újragondolni, hogy közben a nyugati hatalmat és a hierarchikus reprezentáció változó módjait sem hagyják ki az egyenlőtlen világrend elemzéséből. A hibridizációk, illetve a külső és belső erők komplex összjátékának elfogadása nem feltétlenül jelenti azt, hogy lemondunk az aszimmetrikus erőviszonyok továbbélő hatásainak komolyabb tanulmányozásáról.

GLOBALIS VÍZIÓK ÉS A POSZTKOLONIÁLIS POLITIKA

Dirlik (1994) – a posztkolonialitásról és a globális kapitalizmusról szóló vitához való széles körű hozzájárulásában – kiemeli, hogy túl kell lépünk a megértés válságán, amelyet a régi kategóriáinknak a mai világ leírásához való elégtelensége okoz. Dirlik számára a posztkolonialitás egy ilyen igényre ad választ egy olyan világban, amelyet új bizonytalanságok és trendek soha nem látott elterjedése jellemez: többek között a kapitalizmus nemzeti keretek közötti decentralizációja, a határok gyengülése, a korábban három világként elgondolt világ dezorganizációja, a kultúra egyszerre homogenizáló

és heterogenizáló áramlása, a bennszülött kultúrák kapitalista narratívák szerinti újrafogalmazása, az új globális információs technológiák és transznacionális közösségek létrejötte, a kulturális fragmentálódás és multikulturalizmus léte és a termelés transznacionalizálódása. Ám a posztkolonialitás egyik értelmének és a globális kapitalizmus világának e lényegi összekapcsolása egy olyan megállapítással kerül párhuzamba, amely szerint „a posztkolonialitás a globális kapitalizmus értelmiségének állapota” (Dirlik 1994: 356). Ez a némileg redukcionista érvelés és az általa kiváltott kritika olyan hangulatot teremtett, amelyben a gazdasági elemzést általánosságban bizonyos mértékig helytelennek látják. Ennek következményeképpen a posztmodern és a posztstrukturalista irodalom jelentős részét általában jellemzi a kritikai gazdasági elemzés elkerülése.³⁹

A posztkoloniális diskurzus által kiemelt egyik legfontosabb kérdésfelvetés a birodalmi találkozások történelmének és földrajzának lehetséges elméletalkotási módjaival kapcsolatos. El kell-e fogadnunk azt az univerzalizáló beszédmódot, amely a tőkére és az osztályra redukálja a különbségek magyarázatait?⁴⁰ A másik oldalról, a marxista gazdaság-központúság korlátoltságából való kiábrándulás nem lehet megfelelő indok – különösen a piac győzedelmeskedésének korában – a neoliberais elmélet alkalmazása által kiváltott társadalmi hatások vizsgálatának mellőzésére. A szegénység, az egyenlőtlenségek növekedése, a kirekesztés és az éhezés nem múlnak el az újjáéledő globális kapitalizmusnak köszönhetően (lásd Chossudovsky 1997), de ezeket a jelenségeket vajon mindig egy olyan elméleten keresztül kell néznünk, amely gazdasági kategóriák köré rendezi a lehetséges magyarázatokat? Nem lehetséges, amint Hall (1996) felveti, a kritikai társadalmi és gazdasági elemzést egyesíteni egy kibővített posztstrukturalista és posztkoloniális elmélet keretein belül, hogy például a társadalmi szubjektivitás elemzésekor az osztályharchoz hasonló kategóriák ne automatikus kiindulópontként, hanem egy lehetséges végpontként jelenjenek meg? Továbbá, ha e kérdéseket a Nyugat–nem Nyugat, Észak–Dél, centrum–periféria, első világ–harmadik világ viszonyokban gondoljuk el, akkor vajon az előbbi kategóriák – minden hasonló bináris ellentétpár kapcsán is felmerülő – problémás volta nem vezet-e minket ahhoz, hogy elavultnak lássuk őket folyékony, áramló és hibrid világunkban?

Térjünk vissza egy pillanatra Bhabha egyik elméleti elkötelezettséggel kapcsolatos gondolatmenetéhez. Bhabha (1995: 5) így fogalmaz:

39 Dirlik cikkével kapcsolatban remek megjegyzéseket találhatunk Hall (1996) időbeliséggel és posztkolonialitással foglalkozó cikkében.

40 Prakash (1992) például igen hatékonyan válaszolt ezekre a politikai problémákra, jelezve, hogy ha a gyarmati termelés ellentmondásait és kétértelműségeit a kapitalizmusbeli eredetükre redukál-nánk, akkor a történelem nem lenne más, mint az eredethez való állandó visszatérés.

„meg vagyok győződve, hogy a politikai gazdaságtan nyelvén legitim módon reprezentálhatóak a kizsákmányolás és az uralom viszonyai az első és a harmadik világ közötti diszkurzív megosztás keretein belül.”

Ezt követően azt állítja:

„ugyanilyen mértékben meg vagyok győződve, hogy a nemzetközi diplomácia nyelvén élesen erősödésnek indult egy új angloamerikai nacionalizmus [...], amely egyre erőteljesebben artikulálja gazdasági és katonai erejét olyan politikai cselekvésekben, amelyek más, nagyrészt harmadik világbeli népek és helyek függetlensége és autonómiaja iránti neoimperialista gőgöt tükröznek.”

Ugyanakkor Bhabha állást szeretne foglalni a „kulturális kirekesztés mozgásban lévő határain”, és a „posztkoloniális világ kulturális és történelmi hibriditását paradigmatisztikus kiindulópontként” kezeli (Bhabha 1995: 6).

Sok posztstrukturalista hozzáállásra jellemző, amit itt, és Bhabha munkáiban általában, láthatunk: egy kettős elköteleződés abban az értelemben, hogy miközben továbbra is elfogadják a radikális politikai gazdaságtan nyelvét, aközben elmozdítják és újragondolják egy probléma keretein belül, amelyben megjelennek a különbség, a hibriditás és a többértelműség fogalmai. Ez nem egy feszültségtől mentes lépés, hiszen a társadalmi szubjektum decentralizálására, a politikai identitások kiszámíthatatlanságára és a pluralitás ethoszára tett posztstrukturalista hangsúlyok elmozdítják az osztályt központi helyéről, és megkérdőjelezi a materiális tényezők elsőbbségét a politikai pozíciók elemzése kapcsán. Ám ez a fogalmi feszültség és disszonancia kreatív és produktív is felfogható, hiszen – a kettősségek megcsontosodását előidéző vagy-vagy választások helyett – olyan új kombinációk és szintézisek hozhatók létre, amelyek jobban összezsengenek korunkkal. A köztes terekben⁴¹ való gondolkodás, a kötött jelentéseken való túllépés, és az olyan többértelmű kategóriákkal való munka, mint a „posztkolonialitás”, lehetővé tehetik új és konstruktív értelmezési módok megnyitását.

A posztkoloniális politika nemcsak a határokon való, illetve a határhelyzetekkel kapcsolatos gondolkodást bátorítja, de egyben a benne rejlő kétértelműségek és disszonanciák – melyek egyértelművé válnak olyan jelenségek kapcsán, mint a gyarmatiságon való túllépés és az újragyarmatosítás kényelmetlen párhuzamossága, akárcsak a „posztkoloniális” kifejezés olyan különböző országokra való alkalmazása, mint az Egyesült Államok, India, a Dél Afrikai Köztársaság vagy Ausztrália – releváns és fontos reakciókat

41 A „reneszánsz sötét oldalával” kapcsolatban lásd Mignolo (1995), aki ezt a gondolkodásmódot alkalmazza az írástudás, a területiség és a gyarmatosítás elemzésében.

és kritikákat váltanak ki (Frankenberg és Mani 1993; McClintock 1992; Williams 1997). A posztkolonialitás terepét az eddigiekben a gyarmati és birodalmi uralomnak különböző formákban kitett társadalmak geopolitikai változásaiként kezeltük, és bár a gyarmati uralom alól való valódi felszabadulás időszaka egy fontos vitatott tényező marad ezeknek a változásoknak az esetében, ha a posztkolonialitást a képzelet dekolonializációjával azonosítjuk, akkor egy, a globalizációról való gondolkodás szempontjából hasznos perspektívát nyerünk. A globális víziókat nem kell az okcidentálisból levezetni vagy a gyarmati és központi hatalom történelmi emlékezetétől megfosztani.

Egyértelmű, hogy a kulturális különbség etnocentrikus konstrukciója nem a Nyugat előjoga, de lényeges, hogy ez a privilégium a globális hatalom gyakorlásához kötődik. Tehát annak ellenére, hogy kiemeljük a Nyugaton belüli különbözőségeket – az Európán belüli szembeötlő történelmi és földrajzi ellentétek létét, akárcsak Spanyolország és Portugália sajátosságát, vagy az Egyesült Államok és a Nyugat-Európa közötti alapvető különbségeket –, ám lehetséges a nyugati hatalom alkalmazásának eredményeként létrejövő hatások koherenciáját kimutatni. Ezért, amikor egy nyugati tudós szétszedi a Nyugat monolitikusnak tűnő fogalmát, hangsúlyozva a bonyolult heterogén és plurális jelenségeket, akkor számításba kell vennie azt a geopolitikai-történelmi helyzetet, amely segít megmagyarázni, hogy miért vált a Nyugat monolitikussá „Másikjaival” szemben. Az uralkodó csoportok tagjai általában hajlamosak arra, hogy dinamikusnak, rugalmasnak, plurálisnak és bonyolultnak írják le saját szubjektivitásukat, míg a többieké tradicionális, problémamentes, kifinomultatlan és átlátszó marad. A tudás ágensei felvetésének célja nem az autentikus „Másik” magasztalása, hanem a hatalom történetéből eredő előítéletes reprezentációk feltételezéseinek destabilizálása, összezavarása.

Továbbá a posztkoloniális szemléletmód alapján a téren keresztüli viszonyokról való gondolkodás átalakítható olyan formában, hogy erőteljesebben kirajzolódjon a nyugati–nem nyugati kapcsolatok egymást megalkotó jellege, ahogyan arra a diaszpórák politikája rámutat.⁴² Tehát a korábbi függőségi elméleti perspektívával ellentétben a posztkoloniális fordulat kérdések és kapcsolódási pontok szélesebb összefüggéseit képes megjeleníteni. A multikulturalizmust és az elismerés politikáját övező mai figyelem – amint azt az etnikai és faji kisebbségek jogaival kapcsolatos viták mutatják – visszahozhatja az érdeklő-

42 A tudás ágenseivel kapcsolatban a kitörlés jelentősége nem csupán a déli periferián nagy, hanem a központokon belül is. A feketék irodalma láthatatlanná vált a nacionalizmus uralkodó diskurzusainak köszönhetően; ennek feltárása kulcsfontosságú politikai kérdés lett, amint azt Mike Phillips állítja a brit esetben.

dést a más kultúrákkal való kapcsolat természete iránt, előtérbe helyezve a határok közötti interszubjektivitás és a megértés lehetőségeit.⁴³

Hogy visszatérjünk ahhoz, ahogyan a globális paradoxonjairól gondolkodtunk, a globális folyamatok – mind az elemzés tárgya, mind pedig a tudás ágensei szempontjából vett – egyenlőtlenségeinek szentelt nagyobb figyelem lehetővé és egyben kívánatosá válik. Míg a posztstrukturalizmus és a posztmodern hozzásegíthet minket a korábban befolyásos értelmezési keretek rugalmatlanságának és bizonyosságának magunk mögött hagyásában, addig a posztkolonializmus lehetővé teszi, hogy túllépjünk a globalizációval és a globális politikával kapcsolatos univerzalista nyugati felfogások korlátain. Így hitelesebb módon globálissá és egyben kritikailag élénkebbé tehetjük hozzáállásunkat. A globális és a posztkoloniális összekapcsolása a tér és az idő megújult érzékelését eredményezheti, amely által a korábbi nemzetközpontú birodalmi narratívák decentralizált és határokon átvélő újraírása a globális újragondolását teszi szükségessé.

Fordította: Kasnyik Márton

A fordítást az eredetivel egybevetette: Jelinek Csaba

43 Az imperializmus története természetesen a centrum területein is létrehoz olyan identitásokat, amelyek létezésükkel tagadják a különböző kultúrák vagy etnikai csoportok közötti szimbiotikus kapcsolatot. Ezt az Egyesült Államok kapcsán kifejtve lásd Kennedy (1996).

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ahmad, Aijaz (1995): The politics of literary postcoloniality. In: *Race and Class*, Vol.36., No. 3.: 1–20.
- Ahmed, Leila (1992): *Women and Gender in Islam*. Yale University Press.
- Ake, Claude (1995): The new world order: a view from Africa. In: *Whose World Order? Uneven Globalization and the End of the Cold War*. Szerk.: Holm, Hans Henrik – Sørensen, Georg. Westview Press: 19–42.
- Amin, Samir (1997): *Capitalism in the Age of Globalization*. Zed Books.
- Appadurai, Arjun (1996): *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
- Ashcroft, Bill – Griffiths, Garreth – Tiffin, Helen (1989): *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. Routledge.
- Bagú, Sergio (1992 [1949]): *Economía de la sociedad colonial*. Ediciones Grijalbo.
- Bhabha, Homi. K. (1994): *The Location of Culture*. Routledge.
- Bhabha, Homi K. (1995): The commitment to theory. In: *Cultural Remix: Theories of Politics and the Popular*. Szerk.: Carter, Erica – Donald, James – Squires, Judith. Lawrence & Wishart: 3–27.
- Bhabha, Homi K. (1996): Unpacking my library . . . again. In: *The Post-Colonial Question: Common Skies, Divided Horizons*. Szerk.: Chambers, Iain – Curti, Lidia. Routledge: 199–211.
- Bonfil Batalla, Guillermo (1996): *México Profundo: Reclaiming a Civilization*. University of Texas Press.
- Burbach, Roger – Núñez, Orlando – Kagarlitsky, Boris (1997): *Globalization and its Discontents*. Pluto Press.
- Caldeira, Teresa P. R. (1996): Fortified enclaves: the new urban segregation. In: *Public Culture*, Vol. 8.: 303–28.
- Calderón, Fernando – Ottone, Ernesto – Hopenhayn, Martín (1996): Las dimensiones culturales de la transformación productiva con equidad. In: *Pretextos*, Vol. 8.: 7–47.
- Campodónico, Humberto (1995): El proceso de globalización y los intereses nacionales. In: *Pretextos*, Vol. 7.: 7–45.
- Castells, Manuel (1996): The net and the self. In: *Critique of Anthropology*, Vol. 16., No. 1.: 9–38.
- Castells, Manuel (1997): *The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. 2: The Power of Identity*. Blackwell.

- Chailloux, Graciela – López, Rosa – Baró, Silvio (1997): *Globalización y conflicto – Cuba– Estados Unidos*. Editorial de Ciencias Sociales.
- Chakrabarty, Dipesh (1992): Provincializing Europe: postcoloniality and the critique of history. In: *Cultural Studies*, Vol. 6.: 337–57.
- Chossudovsky, Michael (1997): *The Globalisation of Poverty*. Zed Books.
- Coronil, Fernando (1995): Introduction. In: Fernando Ortiz (1995). *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar*. Duke University Press: ix–lvi.
- Coronil, Fernando (1996): Beyond Occidentalism: toward nonimperial geohistorical categories. In: *Cultural Anthropology*, Vol. 11., No. 1.: 51–87.
- Dallmayr, Fred (1996): Global development? Alternative voices from Delhi. In: *Alternatives*, Vol. 21., No. 2.: 259–82.
- Darby, Philip – Paolini, Albert J. (1994): Bridging international relations and postcolonialism. In: *Alternatives*, Vol. 19., No. 3.: 371–97.
- Dirlik, Arif (1994): The postcolonial aura: Third World criticism in the age of global capitalism. In: *Critical Inquiry*, Vol. 20.: 328–56.
- During, Simon (1997): Popular culture on a global scale: a challenge for cultural studies? In: *Critical Inquiry*, Vol. 23.: 808–33.
- Dussel, Enrique (1997): Modernidad, globalización y exclusión. In: *Globalización, exclusión y democracia en América Latina*. Szerk: Heinz Dieterich. Editorial Joaquín Mortiz: 75–98.
- Falk, Richard (1997): State of siege: will globalization win out? *International Affairs*, Vol. 73., No. 1.: 123–36.
- Fisher, Jean (1995): Editorial: some thoughts on „contaminations“. In: *Third Text*, Vol. 32.: 3–7.
- Franco, Jean (1988): Beyond ethnocentrism: gender, power and the Third World intelligentsia. In: *Marxism and the Interpretation of Culture*. Szerk.: Nelson, Cary – Grossberg, Lawrence. University of Illinois Press: 503–15.
- Frank, André Gunder (1967): *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. Monthly Review Press.
- Frankenberg, Ruth – Mani, Lata (1993): Crosscurrents, crosstalk: race, „postcoloniality“ and the politics of location. In: *Cultural Studies*, Vol. 7., No. 2.: 292–310.
- García-Canclini, Nestor (1995): *Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity*. University of Minnesota Press.
- García-Canclini, Nestor (szerk.) (1996): *Culturas en globalización*. Editorial Nueva Sociedad.
- Gates Jr, Henry Louis (1991): Critical Fanonism. In: *Critical Inquiry*, Vol. 17.: 457–70.
- Gill, Stephen (1995): The global panopticon? The neoliberal state, economic life and democratic surveillance. In: *Alternatives*, Vol. 20., No. 1.: 1–49.
- Gilroy, Paul (1993): *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Verso Books.

- Goldblatt, David – Held, David – McGrew, Anthony – Perraton, Jonathan (1997): Economic globalization and the nation-state: shifting balances of power. In: *Alternatives*, Vol. 22., No. 3.: 269–85.
- González-Casanova, Pablo (1995): *O colonialismo globale a democracia*. Civilização Brasileira.
- Goss, Jasper. (1996): Postcolonialism: subverting whose empire? In: *Third World Quarterly*, Vol. 17., No. 2.: 239–50.
- Grewal, Inderpal – Kaplan, Caren (1994): Introduction: transnational feminist practices and questions of postmodernity. In: *Scattered Hegemonies: Postmodernity and Transnational Feminist Practices*. Szerk.: Grewal, Inderpal – Kaplan, Caren. University of Minnesota Press: 1–33.
- Griffin, Keith – Khan, Azizur Rahman (1992): *Globalization and the Developing World: an Essay on the International Dimensions of Development in the Post-Cold War Era*. UNRISD.
- Grovogui, Siba N'Zatioula (1996): *Sovereigns, Quasi Sovereigns and Africans*. University of Minnesota Press.
- Hall, Stuart (1996): When was the „post-colonial”? Thinking at the limit. In: *The Post-Colonial Question: Common Skies, Divided Horizons*. Szerk.: Chambers, Iain – Curti, Lidia. Routledge: 242–60.
- Hitchcock, Peter (1993): The othering of cultural studies. In: *Third Text*, Vol. 25: 11–20.
- Holm, Hans Henrik – Sørensen, Georg (1995): Introduction: What has changed? In: *Whose World Order? Uneven Globalization and the End of the Cold War*. Szerk.: Holm, Hans Henrik – Sørensen, Georg. Westview Press: 1–17.
- Hopenhayn, Martín (1997): *Globalización y cultura: cinco miradas para un solo texto*. Elóadás a LASA (Latin American Studies Association) 20. Kongresszusán, Guadalajara, Mexico, Április 17-19.
- Ianni, Octávio (1994): Nação: provincia da sociedade global? In: *Território: globalização e fragmentação*. Szerk.: Santos, Milton – de Souza, Maria Adélia Aparecida – Silveira, Maria Laura. Editora Hucitec: 77–84.
- Ianni, Octávio (1996): *Teorías de la globalización*. Siglo XXI.
- James, Paul (1997): Postdependency? The Third World in an era of globalism and late-capitalism. In: *Alternatives*, Vol. 22., No. 2.: 205–26.
- Jameson, Fredric (1991): *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Verso Books.
- Kapur, Greta (1997): Globalisation and culture. In: *Third Text*, Vol. 39.: 21–38.
- Kennan, George F. (1995): On American principles. In: *Foreign Affairs*, Vol. 74., No. 2.: 116–26.
- Kennedy, Liam (1996): Alien nation: white male paranoia and imperial culture in the United States. In: *Journal of American Studies*, Vol. 30., No. 1.: 87–100.

- King, Anthony D. (1996): Opening up social sciences to the humanities: a response to Peter Taylor. In: *Environment and Planning A*, Vol. 28.:1954–9.
- Klor de Alva, Jorge (1995): The postcolonization of the (Latin) American experience: a reconsideration of „colonialism“, „postcolonialism“ and „mestizaje“. In: *After Colonialism: Imperial Histories and Postcolonial Displacements*. Szerk.: Prakash, Gyan. Princeton University Press: 241–75.
- Kothari, Rajni (1993): *Poverty: Human Consciousness and the Amnesia of Development*. Zed Books.
- Kothari, Rajni (1997): Globalization: a world adrift. In: *Alternatives*, Vol. 22., No. 2.: 227–67.
- Lazreg, Marnia (1988): Feminism and difference: the perils of writing as a woman on women in Algeria. In: *Feminist Studies*, Vol. 14., No. 1.: 81–107.
- Lazreg, Marnia (1994): *The Eloquence of Silence: Algerian Women in Question*. Routledge.
- Marchand, Marianne H. (1996): Reconceptualising „gender and development“ in an era of „globalisation“. In: *Millennium*, Vol. 25., No. 3.: 577–603.
- Martín-Barbero, Jesús (1993): *Communication, Culture and Hegemony*. Sage.
- McClintock, Anne (1992): The angel of progress: pitfalls of the term „postcolonialism“. In: *Social Text*, Vol. 31/32.: 84–98.
- Mignolo, Walter D. (1993): Colonial and postcolonial discourse: cultural critique or academic colonialism? In: *Latin American Research Review*, Vol. 28., No. 3.: 120–34.
- Mignolo, Walter D. (1995): *The Darker Side of the Renaissance: Literacy, Territoriality and Colonization*. University of Michigan Press.
- Miyoshi, Masao (1993): A borderless world? From colonialism to transnationalism and the decline of the nation-state. In: *Critical Inquiry*, Vol. 19.: 726–51.
- Mohanty, Chandra Talpade (1991): Under western eyes: feminist scholarship and colonial discourses. In: *Third World Women and the Politics of Feminism*. Szerk.: Mohanty, Chandra Talpade – Russo, Ann – Torres, Lourdes. Indiana University Press: 55–80.
- Moisy, Claude (1997): Myths of the global information village. In: *Foreign Policy*, Vol. 2.: 78–87.
- Morley, David – Robins, Kevin (1995): *Spaces of Identity: Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*. Routledge.
- Mosquera, Gerardo (1994): Some problems in transcultural curating. In: *Global Visions: Towards a New Internationalism in the Visual Arts*. Szerk.: Fisher, Jean. Kala Press: 133–9.
- Nakarada, Radmila (1994): Report from Zimbabwe, idézve a szerkesztői köszöntőben. *Alternatives*, Vol. 19., No. 2.: 141–3.
- Nederveen Pieterse, Jan (1995): Globalization as hybridization. In: *Global Modernities*. Szerk.: Featherstone, Mike – Lash, Scott M. – Robertson, Roland. Sage: 45–68.

- Ohmae, Kenichi (1990): *The Borderless World*. Collins/Fontana.
- Ortiz, Renato (1997): Notas sobre la mundialización y la cuestión nacional. In: *Nueva Sociedad*, Vol. 149.: 88–99.
- Ould-Mey, Mohameden (1994): Global adjustment: implications for peripheral states. In: *Third World Quarterly*, Vol. 15., No. 2.: 319–36.
- Parry, Benita (1994): Signs of our times: a discussion of Homi Bhabha's *The Location of Culture*. In: *Third Text*, Vol. 28/29.: 5–24.
- Pasha, Mustapha Kamal (1996): Globalisation and poverty in South Asia. In: *Millennium*, Vol. 25., No. 3.: 635–56.
- Prakash, Gyan. (1992): Can the „subaltern“ ride? A reply to O'Hanlon and Washbrook. In: *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 34.: 168–84.
- Radhakrishnan, Rajagopalan. (1996): *Diasporic Mediations: between Home and Location*. University of Minnesota Press.
- Rajan, Rajeswari Sunder (1997): The Third World academic in other places; or, the postcolonial intellectual revisited. In: *Critical Inquiry*, Vol. 23.: 596–616.
- Ramonet, Ignacio (1997): *Un mundo sin rumbo: crisis de fin de siglo*. Editorial Debate S.A.
- Rattansi, Ali (1997): Postcolonialism and its discontents. In: *Economy and Society*, Vol. 26., No. 4.: 480–500.
- Rivera, Silvia (1993): La raíz: colonizadores y colonizados. In: *Violencias encubiertas en Bolivia*. Szerk.: Albó, Xavier – Barrios, Raúl. Ediciones Aruwiyriri: 27–139.
- Rivera, Silvia (1997): La noción de „derecho“ o las paradojas de la modernidad postcolonial: indígenas y mujeres en Bolivia. In: *Temas Sociales: Revista de Sociología de U.M.S.A.*, Vol. 19.: 27–52.
- Robinson, William I. (1996): Globalisation: nine theses on our epoch. In: *Race and Class*, Vol. 38., No. 2.: 13–31.
- Rothkopf, David (1997): In praise of cultural imperialism?. In: *Foreign Policy* Vol. 2.: 38–53.
- Said, Edward W. (1978): *Orientalism*. Routledge & Kegan Paul.
- Said, Edward W. (1983): *The World*. University Press.
- Said, Edward W. (1978): *Orientalism*. Routledge & Kegan Paul.
- Said, Edward W. (1983): *The World, the Text, and the Critic*. Harvard University Press.
- Said, Edward W. (1993): *Culture and Imperialism*. Chatto & Windus.
- Sakamoto, Rumi (1996): Japan, hybridity and the creation of colonialist discourse. In: *Theory, Culture & Society*, Vol. 13., No. 3.: 113–28.
- Santos, Boaventura (1995): *Toward a New Common Sense: Law, Science and Politics in the Paradigmatic Transition*. Routledge.
- Santos, Milton (1994): *Técnica, Espaço, Tempo: globalização e meio técnico-científico informacional*. Editora Hucitec.

- Sartre, Jean -Paul (1963): *Search for a Method*. Vintage Books.
- Saurin, Julian (1996): Globalisation, poverty and the promises of modernity. In: *Millennium*, Vol. 25., No. 3.: 657–80.
- Saxe-Fernández, John (1997): La globalización: aspectos geoeconómicos y geopolíticos. In: *Globalización, exclusión y democracia en América Latina*. Szerk.: Dieterich, Heinz. Editorial Joaquín Mortiz S. A.: 53–73.
- Scholte, Jan Aart (1996): The geography of collective identities in a globalizing world. In: *Review of International Political Economy*, Vol. 3., No. 4.: 565–607.
- Scholte, Jan Aart (1997): Global capitalism and the state. In: *International Affairs*, Vol. 73., No. 3.: 427–52.
- Shohat, Ella (1992): Notes on the „post-colonial“. In: *Social Text*, Vol. 31/32.: 99–113.
- Slater, David (1995): Challenging Western visions of the global: the geopolitics of theory and North–South relations. In: *The European Journal of Development Research*, Vol. 7., No. 2.: 366–88.
- Smith, Peter H. (1996): *Talons of the Eagle: Dynamics of U. S.–Latin American Relations*. Oxford University Press.
- Smith, Robert (1998): Closing the door on undocumented workers. In: *NACLA Report on the Americas XXXI*, Vol. 4: 6–9.
- Soto, Hernando De (1989): *The Other Path: the Invisible Revolution in the Third World*. Harper & Row.
- Spike Peterson, V. (1996): Shifting ground(s): epistemological and territorial remapping in the context of globalization(s). In: *Globalization: Theory and Practice*. Szerk.: Kofman, Eleonore – Youngs, Gillian. Pinter: 11–28.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1988): Can the subaltern speak? In: *Marxism and the Interpretation of Culture*. Szerk.: Nelson, Cary – Grossberg, Lawrence. University of Illinois Press: 271–313.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1990): *The Post-Colonial Critic: Interviews, Strategies, Dialogues*. Szerk.: Harasym, Sarah. Routledge.
- Spivak, Gayatri Chakravorty (1996): Diasporas old and new: women in the transnational world. In: *Textual Practice*, Vol. 10., No. 2.: 245–269.
- Tandon, Yash. (1994): Recolonization of subject peoples. In: *Alternatives*, Vol. 19., No. 2.: 173–183.
- Tokatlian, Juan Gabriel (1997): Condicionalidad y certificación. el caso de Colombia. In: *Nueva Sociedad*, No. 148.: 98–107.
- Wade, Robert (1996): Japan, the World Bank, and the art of paradigm maintenance: the East Asian Miracle in political perspective. In: *New Left Review*, No. 217.: 3–36.

- Wilkins, Peter (1996): New myths for the South: globalisation and the conflict between private power and freedom. In: *Third World Quarterly*, Vol. 17., No. 2.: 227–238.
- Williams, Adebayo (1997): The postcolonial flaneur and other fellow-travellers: conceits for a narrative of redemption. In: *Third World Quarterly*, Vol. 18., No. 5.: 821–41.
- Young, Robert J. C. (1995): *Colonial Desire: Hybridity in Theory, Culture and Race*. Routledge.
- Yúdice, George (1996): El impacto cultural del Tratado de Libre Comercio norteamericano. In: *Culturas en globalización*. Szerk.: García Canclini, Nestor. Editorial Nueva Sociedad: 73–126.
- Zermeño, Sergio (1995): Los hijos del libre comercio. In: *Pretextos*, No. 7.: 83–119.